

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**АКАДЕМИК А. А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы
ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 09.22.657

Кол жазма укугунда
УДК: 165.742 (575.2) (043.3)

Бабашов Алтынбек Курманбаевич

УЛУТТУК ИДЕОЛОГИЯНЫН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

09.00.03 – философиянын тарыхы

Философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун Улуттук жана чет элдик философия бөлүмүндө аткарылган.

**Илимий
консультант:**

**Аскарров Тендик Аскарлович,
КР УИА член-корр.,
философия илимдеринин доктору, профессор**

**Расмий
оппоненттер:**

Жетектөөчү мекеме:

Диссертацияны иш _____ 2024-жылы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун жана Ж. Баласагын Кыргыз улуттук университетинин философия илимдеринин докторлук (кандидаттык) диссертацияларын жана маданият таануу, искусство таануу боюнча кандидаты окмуштуулук даражаны изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09. 22. 657 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265-а. Диссертацияны к

о Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч., 547) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr> таанышууга болот.

у
Автореферат _____ таркатылды

и
**Диссертациялык кеңештин
Өкүмүштуу катчысы,
философия илимдеринин
кандидаты, доцент**

Алымкулов З.А.

и
ф
и
к
а
ц
и

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Бул диссертациянын актуалдуулугу Кыргызстандын улуттук идеологиясынын эволюциясын жетишсиз билбегендиктен жана анын коомдук турмуштун түрдүү чөйрөлөрүнө тийгизген таасирин түшүнүү зарылчылыгынан улам келип чыккан. Постсоветтик өнүгүүнүн негизги белгилеринин бири улуттук маданиятка, тарыхка жана тилге болгон кызыгуунун жанданышы болду. Баалуулуктарды кайра баалоо, өткөнгө, мамлекеттүүлүктү калыптандырууга жана өнүктүрүүгө болгон кызыгуунун артышы улуттук идеологиянын актуалдашуусуна алып келди.

XX кылымдын аягында өлкөдө олуттуу социалдык-маданий өзгөрүүлөр болуп, ал радикалдуу модернизациянын зарылдыгына себеп болду. Совет доорунун кулашы менен бирге мамлекеттик маданият саясаты да актуалдуулугун жоготуп, мамлекеттик түзүлүштүн кыйрашы башталып, чек аралар кайра каралып, эгемендүүлүк ырасталган.

Демократиялык реформалар процесси улуттук өзүн-өзү андап билүүсү, элдин өз тагдырын өзү башкарууга умтулуусунун өсүшү менен коштолгон. Бирок, бул процесс советтик өткөн доордун мурасы, геосаясий өзгөрүүлөр жана СССРдин кулашынын психологиялык кесепеттери менен шартталган социалдык-экономикалык көйгөйлөр жана саясий туруксуздук менен татаалдашкан. Натыйжада улуттар аралык чыр-чатактар чыгып, качкындар менен мигранттардын саны көбөйүп, «бөлүнгөн элдердин» көйгөйү күчөйт. Борбордук Азия чөлкөмүндө өзгөчө оор кырдаал түзүлгөн. Мамлекеттик эгемендүүлүккө ээ болуп, маданий-тарыхый өзүн-өзү таанып-билүүнүн өсүшү менен улуттун улуттук идеясына жана өзгөчөлүктөрүнө болгон кызыгуу бир топ жогорулаган.

Ааламдашуу жана маалыматтык технологиялардын тез өнүгүп жаткан доорунда улуттук идеологиянын актуалдуулугу талашсыз бойдон калууда. Дүйнөлүк саясаттагы жана экономикадагы тез өзгөрүүлөр, климаттын өзгөрүшү, терроризм жана миграция агымы сыяктуу глобалдык көйгөйлөр коомдо так багытты жана биримдикти талап кылат.

Улуттук идеология мамлекеттин баалуулуктарын жана өнүгүү багытын аныктоочу компасты гана эмес, улутту жалпы максаттардын жана идеалдардын айланасында консолидациялоонун каражаты катары да кызмат кылат. Азыркы дүйнөнүн туруксуздугунун шарттарында, адамдар глобалдык чакырыктарга алсыз болуп калганда өздөрүн көбүнчө коргонуусуз сезишет, улуттук идеология туруктуулукту жана коомдун ар бир мүчөсүнүн кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылган кандайдыр бир чепке айланат.

Мындан тышкары, чек аралар бүдөмүк жана маданияттар аралык өз ара аракеттенүү күчөгөн шартта улуттук идеология маданий өзгөчөлүктү сактоого жана улуттук өзүн-өзү андоону бекемдөөгө жардам берет. Бул коомдун пайдубалына доо кетирүүгө жана анын биримдигин бузууга аракет кылып жаткан экстремизм жана терроризмге каршы күрөшүүдө өзгөчө маанилүү.

Изилдөөнүн актуалдуулугу бир нече себептер менен аныкталган:

Эгемендүүлүктүн орношу: башка көптөгөн постсоветтик мамлекеттердей эле Кыргызстан да 1990-жылдардын башында эгемендүүлүктүн оор мезгилин башынан өткөрдү, бул мезгилде жаңы улуттук идентификация жигердүү түрдө калыптанدى жана мамлекеттик түзүлүштүн идеологиялык принциптери түптөлдү. Улуттук идеологиянын эволюциясын изилдөөнү жүргүзүү бул мезгилде идеологиялык мамилелердин калыптанышына жана өнүгүшүнө кандай факторлор жана процесстер таасир эткендигин жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Геосаясий өзгөрүүлөр: Борбордук Азиянын стратегиялык маанилүү аймагында жайгашкан Кыргызстан геосаясий процесстердин контекстинде маанилүү роль ойнойт. Аймактагы геосаясий шарттардын өзгөрмөлүүлүгүн эске алуу менен улуттук идеологиянын эволюциясын изилдөө бул өзгөрүүлөр өлкөнүн идеологиялык принциптеринде жана стратегияларында кандайча чагылдырылганын түшүнүүгө жардам берет.

Этностор жана маданияттар аралык мамилелер: Кыргызстанда ар түрдүү этностук топтор жанаша жашайт, алардын ар бири өзүнүн уникалдуу салттарын, үрп-адаттарын жана идеологиялык негиздерин сактап келет. Улуттук идеологиянын эволюциясын талдоо өлкөдөгү этностор аралык мамилелердин динамикасын жана алардын улуттук идеологиянын калыптанышына тийгизген таасирин ачып берет.

Социо-маданий өзгөрүүлөр: Заманбап дүйнөдө дүйнөлүк тенденциялардын, технологиялык инновациялардын жана ааламдашуулардын таасири астында тез социалдык-маданий трансформациялар жүрүп жатат. Кыргызстандын улуттук идеологиясынын эволюциясын талдоо бул өзгөрүүлөр коомдун идеологиялык баалуулуктарына кандай таасирин тийгизерин жана өлкө аларга кантип ыңгайлашарын түшүнүүгө жардам берет.

Ошентип, улуттук идеологиянын актуалдуулугу тышкы коркунучтардын контекстинде гана эмес, азыркы заманда коомдун ички туруктуулугунун жана өнүгүшүнүн маанилүү фактору катары да баса белгиленет.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Бул илимий изилдөө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. Алтмышбаев атындагы Философия институтунун тематикалык планына киргизилген.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты – Кыргызстандагы улуттук идеологиянын бүткүл тарыхый мезгилден бүгүнкү күнгө чейинки өзгөрүү жана өнүгүү процесстерине ар тараптуу талдоо жүргүзүү жана изилдөө.

Максатка ылайык, төмөнкү милдеттер аныкталды:

- «идея», «улут» жана «улуттук идея» сыяктуу негизги түшүнүктөрдү аныктоо үчүн философия тармагында колдонулган теориялык түшүнүктөрдү кылдаттык менен карап чыгуу. Бул талдоонун негизинде, бул түшүнүктөрдүн өз аныктамаларын иштеп чыгуу;

- Кыргызстандагы улуттук идеологиянын бардык тарыхый этаптардагы эволюциясын изилдөө;

- кыргыз улуттук кыймылынын идеологиялык негиздеринин негизги аспектилерин ачып көрсөтүү;

- улуттук идеологиянын калыптанышына саясий режимдердин таасирин изилдөө;

коомдук-саясий кайра түзүүлөрдүн жана реформалардын мезгилиндеги идеологиялык ландшафттагы жылыштарды жана кайра жаңыланууну аныктоо;

- Кыргызстандын коомдук өнүгүүсүнө улуттук идеологиянын динамикасын жана таасирин талдоо;

- улуттук идеологияны түзгөн негизги принциптерди жана баалуулуктарды кароо;

- өлкөнүн коомдук-саясий аң-сезиминин калыптанышына улуттук идеологиянын ролун жана таасирин көрсөтүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Диссертациянын илимий жаңылыгы – улуттук идеологиянын генезисинин жана эволюциясынын комплекстүү тарыхый-философиялык анализин тиешелүү темадагы изилдөөлөрдүн жана ар түрдүү булактардын, анын ичинде мурда илимий контекстте каралбаган аспектилердин негизинде жүргүзгөндүгүндө:

- анын тамырын, баалуулуктарын жана принциптерин түшүнүү үчүн улуттук идеологиянын эволюциясынын негизги аспектилерин терең изилдөө жүргүзүлдү;

- улуттук идеологиянын маңызы жана мазмуну анын эволюциясын чагылдырган негизги тексттерди, символдорду, тарыхый окуяларды жана маданий кубулуштарды талдоо аркылуу изилденет;

- улуттук идеологиянын эволюциясын терең изилдөөгө мүмкүндүк берген коомдук процесстерге болгон өзгөрүүлөргө, үзгүлтүксүздүккө жана таасирине талдоо жүргүзүлдү;

- ар кандай тарыхый мезгилдердеги улуттук идеологиянын эволюциясын аныктоочу негизги этаптар жана факторлор аныкталган;

- улуттук идеологиянын эволюциясын түшүнүү үчүн баалуулуктардын, символдордун жана идеялардын убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү кылдат талданат;

- коомдук аң-сезимди жана саясий практиканы калыптандырууга тийгизген таасирин эске алуу менен анын эволюциясынын түрдүү этаптары жана багыттары каралат;

- улуттук идеологиянын эволюциясы социалдык-маданий чөйрөдөгү жана саясий кырдаалдагы өзгөрүүлөрдү, ошондой эле анын улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына тийгизген таасирин кантип чагылдырары көрсөтүлөт;

- биринчи профессионал философтордун илимий эмгектери алардын кыргыз элинин улуттук идеяларын калыптандырууга кошкон салымын эске алуу менен кылдат талдоого алынды;

- Кыргызстанда коомдун туруктуу өнүгүү жолунда улуттук программаларга философиялык талдоо жүргүзүлүп, аларды ишке ашыруунун

натыйжалуулугун аныктоочу негизги аспектилери аныкталып, өлкөдө улуттук идеологияны өнүктүрүүнүн перспективалары аныкталды.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси.

Изилдөөнүн натыйжалары коомдук турмуштун түрдүү чөйрөлөрү үчүн олуттуу практикалык мааниге ээ жана мамлекеттик саясаттын стратегияларын иштеп чыгууда, ошондой эле эл аралык мамилелерди жана дипломатиялык стратегияларды калыптандырууда колдонулушу мүмкүн. Бул жыйынтыктар патриоттук жана жарандык аң-сезимди өнүктүрүүгө, ошондой эле маданий аң-сезимди жана толеранттуулукту жогорулатууга багытталган билим берүү программаларын иштеп чыгууда да пайдалуу болушу мүмкүн. Диссертациянын материалдары окуу процессине киргизүү үчүн, өзгөчө социалдык философия, маданият таануу, социология, саясат таануу, геосаясат жана эл аралык мамилелер боюнча лекцияларды жана семинарларды өткөрүүдө пайдалуу болушу мүмкүн.

Иштин коргоого сунушталган негизги жоболору:

Улуттук идеологиянын тарыхын комплекстүү тарыхый-философиялык изилдөө диссертациянын төмөндөгү жоболорун белгилөөгө мүмкүндүк берет:

- Улуттук идеологиянын терең философиялык-тарыхый тамырларын талдоо анын негиздерине жана башатын тереңдетүүгө, бул идеологиянын калыптанышына негиз болгон негизги идеяларды жана концепцияларды аныктоого мүмкүндүк берет. Мезгилдин жана коомдук кайра жаралуулардын контекстинде улуттук идеологиянын маңызын жана эволюциясын ачуу тарыхый окуялардын, социалдык-маданий өзгөрүүлөрдүн жана саясий процесстердин таасири астында анын кандай өзгөргөнүн түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

- Улуттук идеологиянын баалуулук негиздерин коомдун өнүгүүсүнүн тарыхый этаптарынын призмасы аркылуу көрсөтүү алардын коомдун түзүлүшүндөгү жана баалуулуктарындагы негизги өзгөрүүлөр менен өз ара байланышын аныктоого жардам берет. Бул бизге кайсы баалуулуктар жана идеялар улуттун тарыхынын ар кандай этаптарында актуалдуу болгонун жана алар дүйнөлүк тенденциялар жана өзгөрүүлөр менен кандай байланышы бар экенин түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

- Элдин жамааттык иденттүүлүгүнүн калыптанышына улуттук идеологиянын таасирин баалоо улуттун өзүн-өзү аңдоосун жана социомаданий дүйнөсүн калыптандырууга идеологиянын кайсы элементтери көбүрөөк таасир тийгизерин түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Тилдин, диндин жана маданий мурастын аспектилерин талдоо элдин өзгөчөлүгүн жана анын дүйнөлүк коомчулуктагы ордун аныктоочу негизги элементтерди аныктоого жардам берет.

- Идеологиялык концепцияларды жайылтууда мамлекеттик институттардын, билим берүүнүн жана массалык коммуникациянын ролун жана алардын коомдук аң-сезимди калыптандырууга тийгизген таасирин изилдөө идеологияны жайылтууда кандай механизмдер колдонулуп жатканын жана бул коом үчүн кандай кесепеттерге алып келерин түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Билим берүүнүн жана массалык коммуникациянын ролун талдоо

жарандардын дүйнө таанымын жана баалуулук багыттарын калыптандыруунун механизмдерин аныктоого мүмкүндүк берет.

- Улуттук идеологиянын башка идеологиялык системалар менен өлкөнүн ичинде да, эл аралык аренада да өз ара аракеттенүүсүн талдоо улуттук идеологияга тышкы факторлордун таасирин, ошондой эле дүйнөлүк тенденцияларга жана чакырыктарга улуттук идеологиянын реакциясын изилдөөнү камтыйт. Ааламдашуу жана интернационалдашуу контекстинде кароо улуттук идеологиянын дүйнөлүк коомчулуктун өзгөрүп жаткан шарттарына кантип ыңгайлашарын түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

- Заманбап чакырыктарды жана замандын талаптарын эске алуу менен улуттук идеологияны оптималдаштыруу боюнча корутундуларды жана сунуштарды калыптандыруу коомдук-саясий туруктуулукту чыңдоого көмөктөшүүчү стратегияларды иштеп чыгууга багытталган. Бул коомдун өнүгүшүнө салым кошкон баалуулуктарды жана идеяларды жаңылоого, ошондой эле улуттук коомчулуктун биримдигин жана ынтымагын чыңдоого багытталган чараларды иштеп чыгууну камтыйт.

- Искусстводогу, адабияттагы жана маданияттагы улуттук идеологиянын символикалык көрүнүштөрүн талдоо улуттук өзүн-өзү идентификациялоонун маанилүү элементтерине айланган олуттуу символдорду, образдарды, аллегорияларды жана мотивдерди изилдөөнү камтыйт. Бул талдоо искусствонун жана маданияттын ар кандай түрлөрү аркылуу улуттук идеологиянын кантип берилип, адамдардын аң-сезиминде бекемделип, улуттук тарых, каада-салт жана баалуулуктар менен өзгөчө эмоционалдык байланышты калыптандыруу жолдорун түшүнүүгө жардам берет.

- Улуттук идеологиянын калыптанышына жана өнүгүшүнө экономикалык факторлордун таасирин кароо идеологиянын түзүлүшүнө жана мазмунуна таасир этүүчү экономикалык моделдерди, саясаттарды жана ресурстарды талдоону камтыйт. Байлыкты бөлүштүрүү, социалдык теңсиздик жана ресурстарга жетүү сыяктуу экономикалык аспектилер улуттук идеологиянын артыкчылыктарын жана баалуулуктарын аныктай алат.

- Улуттук идеологиянын өзгөрүшүнө коомдун реакциясын изилдөө жаңы идеологиялык концепцияларга же эскинин жаңыланышына адамдардын ой-пикирин, ишенимин жана реакциясын талдоону камтыйт. Бул идеологиянын кайсы аспектилери коом тарабынан колдоого алынып, кабыл алынып, кайсынысы каршылык же чыр-чатакка алып келерин түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

- Улуттук идеологиянын саясий туруктуулукка жана жаңжалдарды жөнгө салууга тийгизген таасирин талдоо саясий кыймылдардын, партиялардын жана идеологиялык конфликттердин түзүлүшүндөгү идеологиянын ролун изилдөөнү камтыйт. Ошондой эле идеологиялык биримдикти чыңдоо же альтернативалуу идеологияларды басуу боюнча мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чараларга жана алардын саясий чөйрөгө тийгизген таасирине талдоо камтылган.

- «Манас» эпосунан тамыр алган кыргыздын өзгөчөлүгүн изилдөө кыргыз элинин өзүн-өзү андоосун талдоонун фундаменталдуу аспектилин

билдирет. Бул эпос маанилүү адабий-маданий мурасты гана билдирбестен, кыргыз элинин жамааттык өзгөчөлүгүн аныктаган тарыхый, этикалык жана маданий баалуулуктарды түшүнүү үчүн негизги булак катары кызмат кылат. «Манас» эпосун изилдөө элдин улуулугун, баатырдык сапаттарын, бай маданий мурастарын, руханий салттарын издөөгө мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, «Манас» эпосун талдоо кыргыз элинин соматикалык өзгөчөлүктөрүн жана анын айлана-чөйрөгө, жаратылышка жана социалдык-маданий контекстке болгон мамилесин терең түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Улуттук идеологиянын өнүгүшүн концептуалдык тарыхый-философиялык талдоого негизделген диссертациянын илимий тыянактары жана жоболору бул өнүгүү процесстерин түшүнүүгө кошкон зор салымын түзөт. Изилдөөнүн натыйжалары аны түзүүнүн негизги пункттарын жана тенденцияларын аныктоого, ошондой эле коомдун заманбап чакырыктарын жана керектөөлөрүн эске алуу менен аны андан ары өркүндөтүүнүн стратегияларын аныктоого мүмкүндүк берет.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги жоболору жана натыйжалары эл аралык, республикалык, илимий-практикалык конференцияларда, симпозиумдарда, семинарларда жана тегерек столдордо чагылдырылган.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланган эмгектерде чагылдырылышы. Диссертациянын негизги жыйынтыктары 15 илимий макалада (анын ичинде 2 чет өлкөдө) камтылган.

Диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү. Иш кириш сөздөн, 9 параграфтан турган төрт баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Жалпы көлөмү 289 бетти түзөт. Колдонулган адабияттардын тизмеси 258 аталышты камтыйт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, объектисин жана предметин аныкталат, ошондой эле изилдөөнүн максатын жана милдеттерин, колдонулган методдорду жана жабдууларды камтыйт. Бул бөлүмдө да эмгектин илимий жаңылыгы, теориялык базасы, практикалык мааниси ачылып, коргоого берилген негизги жоболор көрсөтүлөт. Киришүүдө ошондой эле изилдөөчүнүн жеке салымы, изилдөөнүн апробацияланышы жана иштин түзүлүшү жөнүндө кыскача маалыматтар камтылган.

«Эволюция жана идеология түшүнүгүнүн концептуалдык анализи» деген *биринчи бапта* концептуалдык да, убакыттык да өлчөмдү эске алуу менен «эволюция» жана «идеология» түшүнүктөрүнө кеңири талдоо жасалган. Бул түшүнүктөрдү аныктоонун негизги теориялык мамилелери, алардын тарыхый тамырлары жана убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү каралат. Изилдөө идеологиялардын эволюциясы менен социалдык өзгөрүүлөрдүн ортосундагы байланышты ачып берет, ошондой эле идеологиялык эволюция процесстерине таасир этүүчү негизги аспектилерди аныктайт.

«Эволюция түшүнүгүнүн концептуализациясы» деген *биринчи параграфта* философия, социология, тарых жана илимдин башка тармактарында бул түшүнүктөрдүн ар кандай жоромолдору талданат. Изилдөө эволюцияны жана идеологияны түшүнүүнүн негизги концепцияларын, теорияларын жана ыкмаларын аныктады, ошондой эле алардын өнүгүшүнө жана өзгөрүшүнө таасир этүүчү негизги убактылуу жана контексттик факторлорду аныктады. Бул адабияттарды карап чыгуу улуттук идеологиянын эволюциясын андан ары изилдөө үчүн негизги негизди түзөт жана бул түшүнүктөрдүн ар кандай социалдык-маданий контексттерде кандайча өз ара аракеттенишин жана калыптанышын түшүнүүгө жардам берет.

Эволюциялык теория илимий чөйрөдө кеңири колдоого алынып, көпчүлүк биология тармагындагы окумуштуулар убакыттын өтүшү менен жер бетиндеги жашоо формаларынын өзгөрүшүнө алып келүүчү фундаменталдык процесс катары таанылган. Бул теория жашоо формалары жаңы шарттарга ыңгайлаша алат жана айлана-чөйрөнүн таасири астында өзгөрө алат деп болжолдойт. Биология илим катары Байыркы Грециядан келип чыккандыктан, бул теманы байыркы убактан бери карап чыгууга туура келет. Антикалык доордо биологиянын натыйжалары астрономия менен математикадагыдай таң калыштуу болбосо да, бул багыттагы билимдер кыйла кеңейген.

Байыркы Грециянын окумуштуулары объективдүү дүйнөнүн органикалык кубулуштары жана процесстери жөнүндө алгачкы эмпирикалык маалыматтарды чогултушкан. Алардын кээ бирлери тирүү организмдердин келип чыгышын жана өнүгүшүн түшүндүрүү үчүн теорияларды иштеп чыга башташты, бул биология илиминин өнүгүшүнүн баштапкы чекити болуп калды. Мисалы, «Жаратылыш жөнүндө» («О природе») жана «Тазалануу» чыгышынын деталдуу теориясын түзгөн. Анын пикиринде, планетада жашоо Күн пайда болгонго чейин башталган. Эмпедокл байыркы заманда Жер

тынымсыз нөшөрлөп жааган жамгыр менен сугарылып турган жана анын бети калайдын бир кесеги болгон деп ырастаган. Жер бетинде өрт чыгып, анын натыйжасында бурчтары бар ар кандай формадагы калай кесектери жер бетине көтөрүлгөн. Эмпедокл дүйнөнүн төрт элементинин (от, аба, суу жана жер) жана эки «күчтүн» – Ааламдын кыймылдаткыч күчүн түзгөн сүйүү менен кастыктын өз ара аракети өсүмдүктөрдүн пайда болушуна алып келет деп эсептеген, ал ал ойлогон. биологиялык жашоонун алдынкылары. Убакыттын өтүшү менен жаныбарлар дүйнөсү да пайда болгон. Натыйжада биосферанын эволюциясы өзүнүн өнүгүүсүн уланткан. Мындай биологиялык көз караштар Эмпедоклдун философиялык ишенимдери менен тыгыз байланышта болгон.

Дагы бир көрүнүктүү байыркы грек философу Аристотель органикалык дүйнө жана анын келип чыгышы жөнүндөгү Эмпедоклдун идеяларына терең макул эмес. Органикалык дүйнөнү түбөлүк элементтердин жана күчтөрдүн көрүнүшү катары караган Эмпедоклдон айырмаланып, Аристотель жаратылышты байкоого жана изилдөөгө өзгөчө маани берген. Сүт эмүүчүлөр, канаттуулар, балыктар, курт-кумурскалар - мунун баары анын курч жана чыныгы кызыгуусун, ал тургай эстетикалык суктануусун ойготту. Ал бул организмдердин ар биринде табигый жана кооз нерсе бар экенин далилдеп, жаныбарларды жийиркенбей изилдөөгө чакырган.

«Жаныбарлардын тарыхы», «Жаныбарлардын бөлүктөрү жөнүндө», «Жаныбарлардын кыймылы жөнүндө», «Жаныбарлардын келип чыгышы жөнүндө» сыяктуу олуттуу эмгектеринде Аристотель жаныбарлар дүйнөсүнүн ар кандай аспектилерин карайт. Бул эмгектеринде ал филогенетика, зоология, салыштырма анатомия, эмбриология жана жаныбарлар экологиясынын маселелерин козгойт. Анын убагында биологиянын өз алдынча дисциплинасы жок болгонуна карабастан, анын эмгектери биология илимдеринин калыптанышына зор таасирин тийгизген. Аристотель өзүнүн эмгектеринде жаныбарлардын 495 түрүн сүрөттөп, жаныбарлар дүйнөсүнүн биринчи классификация системаларынын бирин түзгөн. Ал изилденип жаткан объектилердин өз ара байланышын жана айырмачылыктарын аныктоо үчүн, өзгөчө алардын ички түзүлүшүн салыштырып талдоо ыкмасын колдонгон. Бул салыштыруунун негизинде ал «жаратылыш тепкичи» концепциясын иштеп чыккан, мында органикалык эмес заттардан баштап адамга чейин түрдүү организмдер уюшкандык даражасына жараша иреттелген.

Чарльз Дарвин илим тарыхындагы эң көрүнүктүү эволюциялык биологдордун бири. Анын 1859-жылы 24-ноябрда жарык көргөн «Түрлөрдүн келип чыгышы жөнүндө» илимий эмгеги азыркы эволюциялык теорияга негиз салган. Дарвин бул китебинде түрлөрдүн келип чыгышын жана көп түрдүүлүгүн түшүндүрүү механизми катары табигый тандалуу түшүнүгүн киргизген. Кеңири байкоолорго жана чогултулган маалыматтарга таянып, Дарвин жер бетиндеги жашоонун көп түрдүүлүгү бир атадан келип чыгат жана табигый тандалуу процесси аркылуу өзгөрүүлөрдүн топтолушу аркылуу эволюцияланат деген гипотезаны айткан. Ал 1830-жылдары Бигл менен дүйнө жүзү боюнча экспедициясы учурунда чогултулган өзүнүн теориясын колдогон көптөгөн далилдерди келтирди. Мындан тышкары, Дарвин кийинки

эксперименталдык изилдөөлөрдүн натыйжаларын да китепке киргизген. Бул эмгек жер бетиндеги тиричиликтин келип чыгышы жана өнүгүшү боюнча көз караштарды өзгөртүп, илимге революциялык салым болгон. Анын идеялары заманбап биологиянын негизи болуп калды жана дүйнө жүзү боюнча изилдөөчүлөрдү шыктандырып келет.

XX кылымдын изилдөөчүлөрү эволюциялык ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнө олуттуу салым кошушкан. Чарльз Дарвин табигый тандалуу теориясынын автору катары белгилүү болгон, ал айлана-чөйрөгө эн ылайыктуулардын жашоо принцибине негизделген тирүү организмдердин эволюциясынын негизги механизмдин сунуштаган. Жорж Леопольд Кювье өткөн доорлордогу организмдер боюнча изилдөө жүргүзүп, түрлөрдүн жок болушуна шарт түзгөн катаклизмдер жөнүндө гипотезаны түзгөн. Башка изилдөөчүлөр Жан-Батист Ламарк, Альфред Рассел Уоллес, Ричард Голдшмидт, Джон Бурден Сандерсон Халден, Теодосий Григорьевич Добжанский, Мотоо Кимура, Эрик Чарнов ж.б. биология илиминин жана философиясынын өнүгүшүнө ар кандай деңгээлде таасирин тийгизген ар кандай теорияларды жана гипотезаларды сунуштап, эволюциянын механизмдерин түшүнүүгө олуттуу салым кошкон.

Окумуштуулардын эволюция жаатындагы изилдөөлөрүн талдап көрүп, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик:

- Эволюциялык теория эмпирикалык жактан сыналышы кыйын болгон түшүнүк. Ар кандай байкоолорду бул теориянын алкагында чечмелесе болот, бул аны жокко чыгарууну кыйындатат.

- Дарвиндик түшүнүктөгү эволюция процесстери бир адамдын жашоосунда байкалбайт. Алар узак убакыт бою өнүгүп, адам өмүрүнүн чегинен ашат.

Бул тыянактарды түшүнүү идеологиянын коомдогу ролун талдоо жана илимий изилдөөлөргө натыйжалуураак ыкмаларды иштеп чыгуу үчүн маанилүү натыйжаларга ээ.

«Идеология феноменине темпоралдык талдоо» деген *экинчи параграфта* идеологиянын калыптанышынын жана эволюциясынын негизинде жаткан негизги түшүнүктөрдүн жана идеялардын мааниси баса белгиленет. Ар кандай тарыхый мезгилдердеги идеологиялык мамилелердин өнүгүшүнө көмөктөшүүчү негизги факторлор каралат. Идеологиялык курулуштар негизделген принциптер жана баалуулуктар жана алардын саясий, социалдык жана маданий процесстерге тийгизген таасири талданат.

Демек, идеологияны эволюция контекстинен тышкаркы кароо мүмкүн эмес, анткени идеология ой жүгүртүү процессинин продуктусу катары пайда болуп, анын мазмуну жана формалары коомдук аң-сезимде калыптанат. Эми идеология проблемаларына арналган илимий-философиялык эмгектерге адабий-аналитикалык сереп салабыз. Изилдөөнүн объектиси жана предмети боюнча адабияттар шарттуу түрдө үч топко бөлүнөт.

Теманы изилдеген эмгектердин биринчи тобу - көрүнүктүү француз философу, саясатчысы жана экономисти Антуан Луи Клод Дестют де Трейсинин 20.07.1754 – 03.09.1836 (французча: Antoine Louis Claude Destutt de

Трасу) эмгектери. Анын «Идеологиянын башталышы» деген негизги эмгеги төрт томдон турат: - биринчи том, «Борбордук мектептер үчүн идеологиянын башталышынын долбоору [курсунун]»;

- экинчи том «Грамматика»;

- үчүнчү том «Логика»;

- төртүнчү том «Эрк жана анын көрүнүштөрү жөнүндө трактат». Бул томдордо идеология идеялардын калыптанышы, алардын өзгөрүшү жөнүндөгү илим катары, ошондой эле айрым социалдык топтордун, таптардын жана менчиктин жашоосуна таасиринин универсалдуу жана өзгөрбөс мыйзамдары катары каралат. Де Трейсинин пикири боюнча, ал, мисалы, коомдук таанымдагы интегративдик ролу боюнча зоология алардан ашып түшкөндөй эле, башка илимдерден олуттуу айырмаланбашы керек.

Идеология бардык коомдук билимдерди бириктирүүдө маанилүү интегративдик ролду ойноп, бардык илимдердин негизи катары философияны алмаштырууну көздөгөн. Акыл, анын жактоочуларынын пикири боюнча, идеялардын жаратуучусу катары иш алып барышы керек болчу, ал эми анын иш-аракеттери бүткүл дүйнөлүк тартылуу мыйзамдары сыяктуу алдын ала айтууга тийиш болгон. К.Маркс менен Ф.Энгельстин «Герман идеологиясы», «Ыйык үй-бүлө» сыяктуу эмгектеринде идеология өзгөчө ой жүгүртүү процесси катары каралат. Бул эмгектерде идеологиянын субъекттери социалдык идеялардын абсолюттук өз алдынчалыгынын иллюзиясын тынымсыз сактап, материалдык кызыкчылыктын белгилүү бир табынын структурасы менен ишмердүүлүктүн объективдүү түрткү берүүчү күчтөрүнүн ортосундагы байланышты танышат. Идеологиянын субъекттери, Маркс жана Энгельс боюнча, материалдык кызыкчылыктын белгилүү бир табынын түзүлүшү менен ишмердүүлүктүн объективдүү түрткү берүүчү күчтөрүнүн ортосундагы байланышты танышат. Алар социалдык идеялардын абсолюттук көз карандысыздыгынын иллюзиясын сакташат, бул өз идеяларын социалдык жана экономикалык шарттардын таасиринин натыйжасы катары эмес, өздөрүнүн ой жүгүртүүсүнүн жана жеке тажрыйбасынын продуктусу катары кароого жакын экенин билдирет. Ошентип, Маркс менен Энгельстин идеологияга карата көз караштары анын коомдогу ролунун маанилүү аспектилерин көрсөтүп, идеологиялык ой жүгүртүүнүн негизин түзгөн социалдык, экономикалык жана саясий шарттарды талдоо зарылдыгын белгилешет.

Карл Мангейм (27-март 1893-жыл, Будапешт – 9-январь 1947-жыл, Лондон) – билим социологиясынын негиздөөчүсү катары белгилүү немис жана британиялык саясий философ жана социолог. 1929-жылы жарык көргөн «Идеология жана утопия» деген атактуу философиялык жана саясий китебинде Мангейм саясий болмуштун жана билим социологиясынын эң маанилүү факторлору катары идеологиянын жана утопиялык аң-сезимдин табияты жөнүндө айтат. Анын пикири боюнча, аң-сезим социологиясынын процессин изилдөө чоң мааниге ээ, анткени ал көз карандысыз адамдардын коомдун саясий турмушуна катышуусунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана эрежелерин түшүндүрөт. Мангейм «билим социологиясы» концепциясын

иштеп чыгып, кандай гана ой болбосун социалдык мейкиндикте пайда болуп, калыптанат, ал эми билим социологиясынын милдети идеологиялык жана руханий постулаттарды алардын коомдогу өкүлдөрүнүн социалдык абалы менен байланыштыруу экенин белгилеген. Көбүнчө мындай ойлор аң-сезимсиз түрдө пайда болот. Ал мындай деп жазган: «Инсан өзү биз аны менен байланыштырган тилдин жана ой жүгүртүүнүн түрүн жаратат. Ал тилди колдонот жана өзүнүн социалдык тобунун ой жүгүртүү өзгөчөлүгүн кабыл алат».

Азыркы орус окумуштууларынын идеологияны убактылуу талдоо жаатындагы илимий эмгектери бул маселени изилдөөгө олуттуу салым болуп саналат. Мисалы, Т.А. Алексеева — саясий философия жана социалдык теория боюнча адис. Анын изилдөөлөрү заманбап идеологиянын, саясий маданияттын жана коомдук кыймылдардын көйгөйлөрүнө тиешелүү. Анын эмгектери көбүнчө азыркы орус коомундагы идеологиялык тенденцияларды жана алардын саясий процесстерге тийгизген таасирин талдоого багытталган. Гаджиев К.С., Сергей Григорьевич Кара-Мурза, Ольга Юрьевна Малинова, Георгий Иванович Мусихин, А.И. Соловьев жана Л.Г. Фишман заманбап контексте идеологиянын эволюциясын жана таасирин түшүнүүгө олуттуу салым кошкон бир нече көрүнүктүү изилдөөчүлөр болуп саналат. Алардын эмгектери идеологиялык кыймылдардын ар кандай аспектилерин, мезгилдин өтүшү менен өзгөрүшүн, саясатка, маданиятка жана коомдук мамилелерге тийгизген таасирин камтыйт. Натыйжада, алардын эмгектери азыркы коомдогу идеологиялык процесстердин динамикасын түшүнүү жана талдоо үчүн маанилүү маалымат булагы болуп саналат.

Экинчи топко илимдин бул тармагынын өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизген идеология боюнча чет элдик изилдөөчүлөр кирет. Алардын арасында идеология концепциясы «консенсус» түшүнүгү менен байланышкан Карл Мангейм; Мамлекеттин идеологиялык аппаратынын теориясын иштеп чыккан Луи Пьер Альтюссер; Саясий процессте идеологиянын ролун изилдеген Евгений Михайлович Бобосов; Пьер Бурдьё, анын эмгеги коомдук түзүлүшкө жана идеологияны кайра чыгарууга тиешелүү; Маданий жана саясий гегемонияны изилдеген Антонио Грамши; Идеологияны диний философиянын контекстинде караган М.В.Ильин; Символикалык формаларды жана идеологиялык рационалдуулукту изилдеген Эрнст Кассирер; Маданий идеологияга марксисттик мамиле жасаган Герберт Маркуз; Социалдык өзгөрүүлөрдү жана анын идеологияга тийгизген таасирин изилдеген Эдвард Шилз; Журген Хабермас, анын иши коммуникацияга жана коомдук пикирди калыптандырууга тиешелүү; Саясий философияда идеологиянын ролун изилдеген Карл Ясперс; Социалдык конфликттерди жана алардын идеологиялык мамилелерге тийгизген таасирин изилдеген Раймонд Арон; ошондой эле социо-маданий процесстерди жана алардын идеологияда чагылдырылышын талдоого алган Шилз.

Изилдөөлөрдүн үчүнчү тобуна ата мекендик окумуштуулардын азыркы кыргыз коомундагы идеологиялардын калыптанышынын жана иштешинин ар кыл аспектилерине арналган илимий эмгектери камтылган.

Б.Аманалиевдин «Арбак жөнүндөгү антропоморфтук ойлордун структурасында «Арбак» – ата-бабалар культуна ишеним чоң роль ойногон» деген монографиясында кыргыздардын идеологиясынын калыптанышында ата-бабалар культунын мааниси баса белгиленет. Бул культутан келип чыккан идеология коомдук турмуштун бардык чөйрөсүнө сиңип, коомдук мамилелерге жана диний ишенимдерге олуттуу таасирин тийгизген.

Ш.Акмолдоеванын эмгектери негизинен Кыргыз Республикасынын элдеринин дүйнө таанымын калыптандыруу маселелерине арналган. Анын чыгармаларында «Манас», «Семетей», «Сейтек» эпосторунун борбордук мааниси баса белгиленет. Бул чыгармалар элдик оозеки чыгармачылыктын байлыгын гана билдирбестен, массалык аң-сезимге жакын руханий мурас болуп саналат. «Манас» эпосу сыймыктануунун жана дем берүүнүн гана булагы болбостон, кыргыз элинин биримдигин жана өзгөчөлүгүн чагылдырган мамлекеттик идеологиянын негизине айлангануусунда өзгөчө роль ойнойт. «Семетей» жана «Сейтек» чыгармалары «Манасты» толуктап, улуттук маданиятты жана тарыхты түшүнүүнү кеңейтүү менен бирге Кыргызстандын маданий мурастарын сактоого жана улуттук биримдикти чыңдоого салым кошууда.

Г.А. Мукамбаеванын «Манас жана мыйзам» деген эмгегинде улуттук идеологиянын контекстинде каада-салттын мааниси баса белгиленген. Автор урп-адаттар муундан муунга өтүп келе жаткан улуттук идеологиянын негизги элементтерин камтыган улуттук укуктун жана маданияттын ажырагыс бөлүгү экенин баса белгилеген. Каада-салттарды сактоо ыктыярдуу болсо да, ошондой эле жеке жана жамааттык жүрүм-турумдун улуттук маданияттын баалуулуктарына жана салттарына шайкеш келишин көзөмөлдөө механизми катары иштеген контролдоочу күчкө ээ.

А.Бейшенбаева улуттук идеологиянын негизин элдин менталитетин терең түшүнүү жана сыйлоо болушу керектигин баса белгилейт. Азыркы реалдуулуктун максаттарын жана милдеттерин иштеп чыгууда жана калыптандырууда улуттук менталитеттин жана дүйнөнү психологиялык кабыл алуунун өзгөчөлүктөрүн эске алууга чакырат.

К.Иманалиев өз изилдөөлөрүндө улуттук идеологиянын калыптанышында улуттук идея чоң роль ойноорун баса белгилейт. Ал улуттук идея эң оболу руханий-адеп-ахлактык мүнөзгө ээ, коомдун философиялык жана менталдык өзгөчөлүктөрүн чагылдырат деген тыянакка келет.

А.Исмаиловдун айтымында, улуттук идеология төмөнкү принциптерге негизделиши керек: Мекенди коргоо жана улуттук менталитетти калыптандыруу; улуттук, патриоттук жана жалпы адамзаттык биримдикти колдоо; улуттук духтун күчүн чыңдоого умтулуу жана башка аспектилери. Экинчи жагынан, А.Мамбетов коомдук адеп-ахлакка, демократиялык коомдун принциптерине негизделген мамлекеттик идеологияны иштеп чыгуу зарылдыгын белгилейт.

Ч.Нусупов «Улуттук идеология, мамлекет жана жарандык коом» аттуу китебинде идеологиянын келип чыгышын талдап, ошондой эле анын коомдук

аң-сезимдин, социалдык топтордун жана мамлекеттин ар кандай аспектилери менен өз ара байланышын түшүндүрөт.

Академик Т.Койчүев өз эмгегинде «улуттук идеология» түшүнүгүн манифест аркылуу карап чыгууну сунуштап, идеологияны жогору жактан таңуулоого болбойт деп баса белгилеген. Т.Кыштобаев Кыргызстанда мамлекеттик идеологиянын калыптанышына негиз боло ала турган «евразизм» концепциясын иштеп чыккан.

Чет элдик жана Кыргызстандын окумуштууларынын негизги тарыхый-философиялык эмгектерин кароонун аркасында кыргыз элинин социалдык-философиялык ой-пикиринин тарыхын комплекстүү изилдөөбүз талашсыз салмакка жана мааниге ээ болду. Бул эмгектер улуттук тарыхый-философиялык илимдин жетилгендигинин далили болуп калды, анын улуттук жана дүйнөлүк тарыхты түшүнүүгө кошкон реалдуу салымын ырастады.

«Маселени изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери» деген *экинчи бапта* идеологиянын маңызы жөнүндөгү илимий түшүнүктөр методологиялык көз караштан талданат. Бул бөлүмдө чет элдик ойчулдар тарабынан кабыл алынган идеологиянын маңызын түшүнүүгө тарыхый жана логикалык мамиле каралат. Изилдөө идеологияны талдоодо ар кандай көз караштарды жана методологиялык мамилелерди баса белгилейт, бул бул проблеманы изилдөөнүн негизги тенденцияларын жана перспективаларын аныктоого мүмкүндүк берет.

«Идеологиянын маңызына тарыхый-логикалык мамиле» деген *биринчи параграфта* идеологиялык түшүнүктөрдүн эволюциясы, алардын тарыхый тамырлары жана логикалык негиздери талданат.

Адамзаттын акыркы эки жүз жылы идеологиянын доору деп эсептелет. Бул мезгилде атаандаш идеялардын системалары эбак калыптанып, эл аралык геосаясий процесстин ажырагыс элементи болуп калды. Азыркы шарттарда саясий системанын структурасында идеологиялардын ролу төмөндөгөн жок, тескерисинче, бул социалисттик лагерь кыйрагандан кийин олуттуу геосаясий кайра жаралуулар менен шартталган.

Саясат жана аны менен өз ара аракеттенген бийликтин ар кандай моделдери пайда болгон учурдан тартып жалпы саясий багытты тастыктоо, таануу жана мыйзамдуулугу боюнча сыноодон өткөнүн айтуу керек. Идеология ар кандай тарыхый мезгилдерде башкача аталса да, дал ушул милдетти аткарган. Ушундан улам саясат таанууда саясат менен идеологиянын байланыш проблемасы чоң роль ойнойт.

Идеология терминин француз агартуусунун өкүлү Антуан Дестют де Трейси киргизген. Кийинчерээк философия илиминде анын маңызын жана мазмунун аныктоонун түрдүү илимий пикирлери пайда болгон. Башкача айтканда, «идеология» түшүнүгү пайда болгондон бери бир нече олуттуу өзгөрүүлөрдү башынан өткөргөн. Буга байланыштуу ал төмөндөгүлөрдү айтты: «Бул илимди анын предметинен гана чыгарсак идеология, каражатына гана көңүл бурсак жалпы грамматика, максатын гана карасак логика деп атаса болот. Бирок, кандай аталбасын, ал сөзсүз түрдө ушул үч өңүттү камтыйт, анткени алардын бири менен башка экөөсү менен катышпай туруп, олуттуу

мамиле жасоо мүмкүн эмес. Идеология мага кызгылт термин сыяктуу сезилет, анткени идеялар илими аларды туюнтуу илимин да, алар жол берген дедукциялар жөнүндөгү илимди да камтыйт».

Идеологиянын ушул эле маанисин Пьер Жан Жорж Кабанис, Константин Вольни жана башка илимпоздор түшүнүшкөн, бирок ал эч качан илимге, ал тургай, анын көз карандысыз тармагына да айланган эмес. Ошого карабастан, «илим идеологиясы» түзүлгөндөн бери НАТОго карабастан, башка коомдук илимдердин катарына кирүүгө болбойт, анткени ал алардын ар бири үчүн теориялык негиз, саясий, адеп-ахлак жана педагогика илимдеринин өзөгү болуп саналат, ал илимий гана эмес, бирок негизинен практикалык жана саясий багыт.

К.Маркстин жана Ф.Энгельстин идеологиянын маселелерине арналган эмгектеринде түшүндүрүүнүн бир нече жолу бар: 1) Бул идеологиянын бурмаланган аң-сезимди, идеалисттик мамилени билдирүү үчүн өзүнүн кадимки маанисинде колдонулушу, ага ылайык реалдуулук. идеялардын, ойлордун жана принциптердин ишке ашырылышы болуп саналат. Бул мамиле «Герман идеологиясы» деген китепте ачык-айкын айтылган, анда немецтик классикалык философия жалпысынан жана атап айтканда, жаш гегельчилердин идеялары жана майда буржуазия-нын екулдерунун «чыныгы социализм» идеологиясы катары кескин четке кагылган; 2) Ф.Энгельстин ою боюнча, ой жүгүртүү процессинин тиби, качан анын субъекттери – идеологдор өздөрүнүн курулуштарынын айрым таптардын материалдык кызыкчылыктары жана алардын ишмердүүлүгүнүн объективдүү кыймылдаткыч күчтөрү менен байланышын түшүнбөй, абсолюттук көз карандысыздыктын элесин тынымсыз кайталап турушат. социалдык идеялардын»; 3) Мындан келип чыккан, чындыкты долбоорлоодо чындыкка айланган тегиздөө жолу чындык катары өтүп кетет».

В.И. Ленин бул концепцияны иштеп чыгып, «илимий идеология» категориясын киргизип, марксизмге чейинки мурдагы идеологиялык системалар илимий элементтерди камтыган, бирок К.Маркстын окуулары гана илимий идеология экенин айткан. В.И. Ленин үчүн марксизм илимий идеология, ал эми башка (буржуазиялык) идеологиялар анын баасында илимий жана объективдүү белгиге ээ болгон эмес. Идеологиянын мазмунун ал түшүнүктөрдүн, идеялардын, көз караштардын жыйындысы катары В.И. Ленин идеологиянын маңызын коомдук турмуштун экономикалык чөйрөсүн туюндурган жана тигил же бул таптын таламдарын чагылдырган теориялардын, идеялардын, кез караштардын системасы катары аныктайт».

Марксизмди чечмелөөнүн негизинде совет доорунун көптөгөн изилдөөчүлөрү идеологияны көз караштардын жана идеялардын системасы, коомдук турмуштун саясий чөйрөсүн уюштуруунун конкреттүү түрү катары түшүнүшкөн. Алардын ою боюнча, дал идеологияда «адамдардын ишмердүүлүккө жана бири-бирине болгон мамилеси, социалдык көйгөйлөр жана чыр-чатактар, ошондой эле бул коомдук мамилелерди консолидациялоого же өзгөртүүгө (өнүктүрүүгө) багытталган коомдук ишмердүүлүктүн максаттарын (программаларын) камтыйт».

Бул илимпоздор белгилегендей, идеология, биринчиден, дүйнө жана андагы инсандын орду жөнүндөгү билимдин негизинде коомдун динамикасын аныктоочу окуу. Идеология адамдардын рухий күчүн чагылдырат, анын кызыкчылыктарын көрсөтөт, ошол коомго эң ылайыктуу моделди колдонот. Теориялык мазмун биринчи кезекте коомдун идеологиялык түзүлүшүндө пайда болот. Идеологиянын негизин философиялык, укуктук, саясий, экономикалык жана социологиялык идеялар жана баалуулуктар сыяктуу социалдык доктриналар жана түшүнүктөр түзөт.

Идеологияны бурмаланган, өзгөргөн аң-сезим катары көрсөтүү 19-кылымдын аягы – 20-кылымдын башындагы көрүнүктүү философторго жана социологдорго (М. Шелер, Э. Дюркгейм, М. Вебер, К. Мангейм, П. Сорокин ж. б.) мүнөздүү болгон. К.Маркс менен К.Мангеймден кийин азыркы саясий окууда идеология аң-сезимдин «бурмаланган» формасы деген идея кеңири таралган жана чындыктын деформацияланган образынын маңызынын касиеттери белгилүү бир социалдык кырдаал менен аныкталат. өзүнөн жашырылган же ал тарабынан атайылап бурмаланган идеологияны иштеп чыгуучу жана берүүчү.

Азыркы саясат таанууга мүнөздүү болгон «идеология» түшүнүгүн түшүндүрүүнүн дагы бир багыты биринчи кезекте функционалдык чечмелөөдө жатат. Бул багыт, биздин оюбузча, биринчи кезекте идеологиянын саясат үчүн коомдук-саясий функционалдык мааниси болгондугуна жана ээ болуп келе жатканына негизделет. «Идеологиянын акыры» жөнүндөгү көптөгөн концепцияларга карабастан, жалпысынан 20-кылым, негизинен, заманбап массалык коммуникациянын таасири менен бирге, анын өсүп жаткан натыйжалуулугун жана таасирин тастыктап турат. Кеп баарыдан мурда Франкфурттун философиялык мектебинин жактоочуларынын идеологиялык сыны жөнүндө болуп жатат.

Кээ бир батыш ойчулдарынын эмгектерине кыскача илимий сереп салуу, алардын көбү идеологиянын гносеологиялык маанисин тааныбай, анын маңызын баалуулуктар түшүнүгүнө гана түшүргөндүгүн айтууга мүмкүндүк берет. Бул көз караш боюнча идеология илимий билимге кайдыгер болуп, табигый да, коомдук да билимди камтыбайт. Философиялык, саясий, социалдык жана башка баалуулуктар көбүнчө субъективдүү түрдө түшүнүлөт. Башкача айтканда, баалуулуктардын объективдүүлүгү жокко чыгарылат. Батыш концепциясы боюнча идеология объективдүү чындыкты чагылдырбайт жана жеке баалуулук пикирлерге, билимдин предметине карата сезимдик мамилеге негизделет. Идеологиялык идеялардын четке кагылгыс касиеттерин алар илимий билимге карама-каршы көрүнүш катары түшүнүшөт жана илимий билимге негизделген идеологиянын болушунун шарттарын чечкиндүү түрдө четке кагышат.

«Улуттук идеологиянын эволюциясынын негизги белгилери жана компоненттери» деген *экинчи параграф* коомдун жамааттык иденттүүлүгүн аныктоочу негизги принциптердин жана баалуулуктардын калыптануу жана өзгөртүү динамикасын көрсөтөт.

Улуттук идеология – улуттун иденттүүлүгүн жана мүдөөсүн аныктоочу ишенимдердин, баалуулуктардын жана принциптердин негизги системасы. Ал өзгөргөн социалдык, саясий жана маданий шарттарды чагылдырып, тарых бою калыптанган жана өнүккөн. Улуттук идеологиянын эволюциясы ар кандай компоненттерди камтыган татаал жана көп кырдуу процесс. Улуттук идеология коомдук психология менен да, укуктук аң-сезим менен да, анын негизги формалары: социалдык психология, улуттук (этникалык) психология менен да тыгыз байланышта.

Ар кандай социалдык жана этникалык топтор үчүн жогорудагы компоненттер маданий, тилдик жана нарктык айырмачылыктарга ээ. Социалдык-психологиялык кубулуштар жеке психологиялык процесстер менен байланышканы менен алардын так чагылдырылышы эмес. Алар коомдук мамилелердин жекелештирилген формасын билдирген социалдык өз ара аракеттенүүдө көрүнөт.

Социалдык-психологиялык кубулуштардын өзгөчө өзгөчөлүгү бар, анткени алар адамдын социалдык жана этникалык топко таандыктыгын чагылдырат. Бул ар кандай социалдык жана улуттук жамааттарга таандык адамдардын коомдук жана улуттук макулдугунда чагылдырылат. Бир эле адам коомдук-саясий жана улуттук баалуулуктарды жана артыкчылыктарды кармана алат. Биринчилери социалдык артыкчылыктар менен аныкталса, экинчилери инсандын тереңирээк кызыкчылыктарына, өзгөчөлүктөрүнө жана ар кандай мамилелерине негизделген.

Этнопсихологиялык сапаттарды калыптандыруучу негизги фактор болуп маданий чөйрөнүн таасири саналат. Тарыхый өнүгүү процессинде ар бир улут тил, улуттук жана жүрүм-турум өзгөчөлүктөрүн, эстетикалык артыкчылыктарды камтыган маданий баалуулуктардын уникалдуу системасын курат. Бул маданий чөйрө этностук топтун өкүлдөрүнүн психологиясынын, жүрүм-турумунун калыптанышына чоң таасирин тийгизет.

Улуттук идеологиянын калыптанышы үчүн этникалык психологиянын табигый негиздери чоң мааниге ээ. Этникалык топ жашаган табигый-экологиялык чөйрө улуттук жүрүм-турум стандарттарын, улуттук коомдук аң-сезимдин формаларын жана этникалык маданиятты, анын ичинде динди, ырым-жырымдарды, фольклорду, үрп-адаттарды жана каада-салттарды калыптандырууда чоң роль ойнойт. Бул экологиялык факторлор адамдардын жашоо образына, баалуулуктарына жана ишенимдерине терең таасирин тийгизет. Психикалык калыптанган дагы бир фактор, б.а. инсандын этнопсихологиялык мүнөздөрү – инсандын улуттук болмушунун күнүмдүк тарабын орнотуучу күнүмдүк турмуштун улуттук структурасы.

Этнопсихология улуттук эс тутумдун сакталышын, туруктуу этносторго мүнөздүү вульгардык, этникалык мүнөздү жана темпераментти, үрп-адаттарды, каада-салттарды, этникалык аң-сезимди, сезимдерди жана улуттук табитти түшүнүүнү изилдейт. Бул элементтер этностун өзгөчө психикалык түзүлүшүн түзүп, анын жүрүм-турумуна, дүйнөнү кабылдоосуна жана өзүн-өзү идентификациялоосуна таасир этет.

Улуттук табит – бул тигил же бул улутка же этностук топко мүнөздүү эстетикалык артыкчылыктардын жана маданий баалуулуктардын жыйындысы. Улуттук табит тарыхый, географиялык, социалдык жана маданий факторлордун таасири астында калыптанат. Ал улуттун же этникалык топтун уникалдуу өзгөчөлүгүн жана дүйнө таанымын чагылдырат. Улуттук табит убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү мүмкүн, бирок ал көп учурда маданияттын өзгөчө белгиси бойдон калууда. Улуттук табитти түшүнүү маданиятты түшүнүү жана башка өлкөлөрдөн келген адамдар менен байланыш түзүү үчүн маанилүү. Ошондой эле маркетинг, туризм жана маданий артыкчылыктарды эске алуу керек болгон башка тармактарда жардам бере алат.

Улуттук идеология менен психологиянын өнүгүшү бири-бирин толуктап, байытуу менен тыгыз байланышта жүрөт. Бул процесс чечүүчү, белгилүү бир этностун улуттук артыкчылыктары менен аныкталат. Идеологиялык ишмердүүлүк, өзгөчө коом тарабынан идеологиялык ниеттерди пропагандалоо жана билүү улуттук жеке багыттарга түздөн-түз таасирин тийгизет. Бул багыттар негизги болбосо да, жүрүм-турумдун салттуу нормаларын түп тамырынан бери өзгөртүшү мүмкүн. Улуттук идеология элдердин достугу жана интернационализм сыяктуу улуттар аралык мамилелердин шайкеш келишин аныктаган руханий баалуулуктарды калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Улуттук идеология улуттук иденттүүлүктүн калыптанышында жана кайра өзгөрүшүндө маанилүү роль ойнойт. Этникалык топтордун өнүгүүсүнүн алгачкы этаптарында алардын өзүн-өзү андоосун ойготот, ал эми жетилген этностордо улуттук кызыкчылыктарга ылайык өнүгүүсүнө багыт берет. Улуттук идеология этникалык өзгөчөлүктү бузуп, улуттун руханий ден соолугуна шек келтирүүчү массалык индоктринацияга каршы. Сунуш сезимдерге таасир этет, жүрүм-турумга жат стереотиптерди таңуулап, этностук таандыктыгын жоготууга алып келет. Улуттук идеология улуттук баалуулуктарды жана идеалдарды коргоп, тигил же бул улутка кас болгон күчтөргө каршы аракеттенүүнүн кубаттуу каражаты катары иштейт. Ал улуттук аң-сезимди чыңдап, этностук өзгөчөлүктү кыйратуучу таасирлерден коргойт.

«Улуттук идеологиянын философиялык негиздери» деген *үчүнчү параграфта* тигил же бул өлкөнүн, анын ичинде кыргыз элинин тарыхый, маданий жана саясий шартына жараша калыптанган ар кандай түшүнүктөр жана теориялар каралат.

Улуттук философия – улуттук идеологиянын жалпыланган идеясы, ал дүйнө таанымын, улуттук максаттарды жана аларга жетүү ыкмаларын камтыган, этностун басымдуу бөлүгү тарабынан бөлүшүлгөн. Илгери улуттук идеология (кыргыздардын) көбүнчө жалпы концептуалдык деңгээлде формулировкаланып, аны ишке ашыруу менен коштолгон конкреттүү саясий окуялардан жана аракеттерден бөлүнүп турган. Кыргыз этникалык тобунун улуттук идеологиясынын эволюциясынын мурунку үч фазасын шарттуу түрдө бөлүп көрсөк болот: биринчи фазада этникалык идеологиянын негизин

исламга чейинки (тенгризм) ишенимдер түзгөн, экинчи фазада ислам дини негиз болгон. улуттук идеологиянын жана 20-кылымдын басымдуу бөлүгүндө үстөмдүк кылган үчүнчү фаза, улуттук аң-сезимде маркстик-лениндик идеология дээрлик толугу менен исламды алмаштырган.

Адамзат жашоосунун социалдык аспектилерин камтыган дүйнө таанымы диний ишенимдер менен аныкталганда, диний агымдар улуттук идеологиянын негизи болуп калат. Этностун улуттук идеологиясынын ортодоксалдуулугу, анын чындыкты жана жакшылыкты издөөгө умтулуусу диний факторлордун тамыр жайып гана тим болбостон, улуттун келечегинин улуттук концепциясына органикалык түрдө кошулушуна да жагымдуу шарттарды түздү. Ал кезде улуттук өзгөчөлүк эл арасындагы жашоонун кандай жол менен уюштурулушу, диний жана адеп-ахлактык баалуулуктарга негизделиши керектигин так түшүндүрүп берген. Бул идея этностун негизги ролун, коомдогу диний идеалдарды коргоого жана жайылтууга даярдыгын калыптандырган. Мындай миссия же роль бардык этностук топторго мүнөздүү экенин белгилей кетүү керек. Ошентип, кээ бир улуттук идеологиялар үчүн диний же адеп-ахлактык баалуулуктар негизги ролду ойнойт. Бул диний доктриналарды, этикалык принциптерди жана жүрүм-турум кодекстерин камтышы мүмкүн.

19-кылымда белгилүү болгондой, илимий билимдердин кеңейиши жана дүйнөнү жаңыча түшүнүүнүн пайда болушу марксизмдин пайда болушуна алып келген. Дүйнөгө мындай мамиле кылуу анын жакшы келечекке умтулуусу жана таптардын социалдык-экономикалык концепциясынын бутундугу менен мунезделет. Марксизм аздыр-көптүр көчмөн жашоо образын жүргүзгөн элдердин өзгөчөлүктөрү менен айкалышкан. Лениндик революциячыл экстремизмдин таасири астында большевиктердин интенсивдүү пропагандасынын жана революциялык ишмердүүлүгүнүн, андан кийин репрессиялык жана инквизитордук ишмердүүлүгүнүн аркасында марксизм массалык аң-сезимге кирип кеткен. Бул процесс диндерди коомдук аң-сезимден сүрүп чыгарып, марксизмди эл үчүн диндин жаңы формасына айландырды, идеологияга – жашоонун бардык жактарын аныктоочу ишенимге айланды.

Марксизмдин идеологиясы таптык концепцияларда камтылганы менен, реалдуулук менен айтылган максаттын ортосунда ажырымды жараткан утопиялык мүнөзгө ээ болгон, ошондой эле ар түрдүү элдердин улуттук идеяларынын мурунку этаптарына окшош гностикалык жана эсхатологиялык өзгөчөлүктөргө ээ болгон.

Маркстик-лениндик идеологиянын өлүмү Советтер Союзунун ички саясатына олуттуу таасир тийгизди. Эскирген идеологиялык концепцияларга негизделген «адам жүзү» менен жаңыланган социалисттик түзүлүштүн алкагында улуттук идеологияны калыбына келтирүүгө болгон акыркы аракеттерден майнап чыккан жок. Идеологиялык кыйроо ар бир социалисттик республикада улуттук идеологиянын кома абалына алып келди, ал өзүн заматта өзгөртө албайт. Улуттук иденттүүлүктүн жоголушу улуттук руханий

чөйрөнүн четинде улуттук идеянын мүмкүн өлүшү же тажатма жашоосу жөнүндөгү гипотезаны пайда кылды.

Улуттук идеологиянын контекстинде эки түрдүү концептуалдык социалдык-философиялык мамилени эске алуу маанилүү. Таза, тунук (зеркальный) ыкмасы катары белгилүү болгон биринчи ыкма дүйнөнү кабылдоонун объективдүү үлгүсү катары реалдуулукту чагылдырган көз караштар менен идеялардын системасын камтыйт. Экинчи ыкма белгилүү бир этникалык коомдун социалдык реалдуулугуна адамдардын мамилесин анын улуттук идеологиясына ылайык аң-сезимдүү баалоочу жана моделдөөчү илимпоздордун маданий-тарыхый, диний жана саясий интерпретацияларын камтыйт. Ошентип, коомдогу улуттук идеологиянын өз ара аракеттенүүсү адамдардын социалдык реалдуулукка болгон мамилесин аңдап-түшүнүүгө жана калыптандырууга катышуу аркылуу, ошондой эле таасирдүү инсандардын геосаясий жана геэкономикалык максаттарга жетүүгө багытталган этникалык кызыкчылыктарын куруу аркылуу ишке ашат.

Кыргызстандын аймагында ар кыл элдердин көп жылдардан бери чогуу жашагандыгын эске алуу менен Кыргызстандын улуттук биримдигин мындан ары чыңдоо боюнча улуттук сурамжылоо жүргүзүү зарыл деп эсептейбиз. Бул биримдик жарандык иденттүүлүктүн негизин түзгөн көп маданияттуу, көп этностук жана көп конфессиялуу руханий коомчулуктун алкагында биригүү деп түшүнүлөт. Бирок улуттук кызыкчылыкка жана мамлекеттин туруктуулугуна каршы келген тышкы же ички күчтөр тарабынан сурамжылоонун жыйынтыктарын бурмалоого жол бербөө маанилүү. Бул өзгөчө жаштар арасында массалык маалымат каражаттары, тарыхый, маданий, акыл-эс, интеллектуалдык жана идеологиялык таасир үчүн күрөштүн контекстинде эске алуу өзгөчө маанилүү.

Ошентип, маданий иденттүүлүк улуттук идеологиянын философиялык негизинин маанилүү курамдык бөлүгү гана болбостон, элдин өткөнү менен бүгүнкүсү менен келечегин бириктирип, анын руханий-маданий жактан өнүгүшүнө салым кошуп, кандайдыр бир көпүрө катары кызмат кылат. Мындан тышкары, маданий иденттүүлүк улуттук идеологиянын маанилүү компоненти катары этносту түшүнүү үчүн уникалдуу контекстти камсыз кылат.

«Кыргыз этносунун улуттук идеологиясынын эволюциялык маңызы» деп аталган *үчүнчү бapta* ар кыл тарыхый мезгилдерде кыргыз элинин улуттук идеологиясынын калыптанышын жана эволюциясын аныктаган тарыхый окуялардын, маданий салттардын жана коомдук процесстердин негизги аспектилери каралат.

«Кыргыздардын улуттук идеологиясынын калыптанышынын өбөлгөлөрү» деген *биринчи параграфта* кыргыз этносунун өзгөчө улуттук идеологиясынын өнүгүшүнө негиз болгон тарыхый мурастар, тарыхый эстутум жана руханий мурастар кеңири талдоого алынып, маанилүү өкүлчүлүгү болуп саналат. анын өзгөчөлүгүнүн жана маданий мурасынын аспектилери.

Улуттук идеологияны калыптандыруу – коомдун баалуулуктарын, ишенимдерин жана максаттарын аныктоочу факторлордун татаал

жыйындысын камтыган процесс. Бул процесстин өбөлгөлөрүн түшүнүү жана талдоо улуттун маңызын, анын тарыхый жолун жана келечектеги өнүгүүсүн түшүнүү үчүн маанилүү кадам болуп саналат. Бул өбөлгөлөр ар бир өлкөдө тарыхый, маданий, экономикалык жана социалдык өзгөчөлүктөргө жараша өзгөрүшү мүмкүн. Улуттук идеологиянын калыптанышынын негизги өбөлгөлөрүнүн бири – тарыхый мурас. Тарыхый мурас бөтөнчөлүк сезимин камсыздайт, жалпы баалуулуктарды шыктандырат, болгон тартипти актап, улуттук символдор менен мифтердин негизин түзөт. Улуттук идеология өз кезегинде тарыхый мурастар кандайча чечмеленип, конкреттүү саясий жана социалдык максаттарды колдоо үчүн колдонуларын аныктайт. Элдин тарыхы, эгемендүүлүк үчүн күрөшү, жеңиштери жана жеңилүүсү, маданий мурастары – мунун баары улуттук өзгөчөлүктүн жана биримдик идеясынын негизин түзөт. Илимий дүйнөдө өз ара байланыштуу эки термин көп колдонулат: тарыхый мурас жана тарыхый эс. Бул түшүнүктөрдү түшүнүү үчүн, алардын айырмачылыктарын билүү маанилүү. Тарыхый мурас – бул өткөндүн бизге жеткен материалдык жана материалдык эмес калдыктары. Ага имараттар, экспонаттар, документтер, каада-салттар, үрп-адаттар жана баалуулуктар кирет. Тарыхый эс-тутум – бул адамдардын өткөндү эстеп, чечмелеп жана жеткирүү. Немис тарыхчысы жана маданият таануучусу А.Ассман мындай деп жазат: «Тарыхый эс-тутум – бул жөн гана өткөндөрдүн эстелиги эмес, ал жөнүндө эмнени ойлогонубуздун жана аны кандай түшүнгөнүбүздүн активдүү калыптанышы». Бул жерде автор тарыхый эс-тутум өткөндү пассивдүү чагылдыруу эмес, тескерисинче, биз өткөндү калыптандыруу жана чечмелөө активдүү процесс экендигин баса белгилеген.

Улуттук идеология тарыхый окуяларды чечмелөөдө жана баалоодо чечүүчү роль ойнойт, өткөндүн айрым эпизоддору дал келген жалпы баянды түзөт. Кайсы окуялар маанилүү, кайсынысы маанилүү эмес болуп саналаарына, тарыхый окуялардын себептери жана кесепеттери кандайча чечмеленип, өткөндөн кандай сабактар алынаарына таасир этүүчү тарых. Тарыхый эс тутумдун таасири астында калыптанган улуттук идеологиянын оң да, терс да кесепеттери болушу мүмкүн. Бир жагынан улуттук өзгөчөлүктү калыптандырууга, коомдук биримдикти чыңдоого өбөлгө түзөт. Экинчи жагынан, тарыхый фактыларды бурмалоого, кээ бир окуялардын ролун апыртууга жана башкаларды тыйып салууга, ошондой эле стереотиптердин жана бейкалыс пикирлердин калыптанышына алып келиши мүмкүн.

Улуттук идеологиянын мазмуну – коомдук прогресстин тарыхый жолунун кайталангыстыгын мүнөздөгөн фактылар жана окуялар менен байыган руханий мурас. Бул коомдун маданий генофондунун негизин түзгөн маданий жана материалдык баалуулуктардын жыйындысы. Руханий мурас улуттук идеологиянын калыптанышында өтө маанилүү ролду ойнойт, анткени ал элдин тарыхый тажрыйбасын гана чагылдырбастан, өзгөчө сапаттарды, баалуулуктарды жана идеалдарды да аныктайт. Бул бай мурас мифологияны, диний ишенимдерди, каада-салттарды, үрп-адаттарды, адабий чыгармаларды, искусство жана маданий байлыктын башка аспектилерин камтыйт.

Руханий мурастын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири – анын тил аркылуу чагылдырылышы. Тил коомдук аң-сезимди калыптандырууда маанилүү роль ойноп, идеяларды жана сезимдерди материалдаштыруунун куралына айланат. Рухий мурас аркылуу идеологиянын спецификалык элементтери гана берилбестен, ошол эле маданияттын «коомдук аң-сезимин» түзгөн философиялык жана саясий көз караштар да берилет жана сакталат.

Кыргыздын «Манас» эпосу сыяктуу эпикалык чыгармалардын мисалы руханий мурастын тарыхый-маданий феноменге айланганын көрсөтөт. Бул чыгармалар элдик чыгармачылыктын көркөм көрүнүшү гана болбостон, элдин идеялык-эстетикалык өнүгүүсүнүн маанилүү булагы. Алар элдин өзүн-өзү аңдоосунун интенсивдүү өнүгүшүн чагылдырып, алардын маданий баалуулуктарын калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Рухий мурас коомдук аң-сезимге таасирин тийгизип, бул маданияттын идеологиялык негиздерин түзүүнү улантып келе жаткан азыркы маданияттын ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Кыргыздын улуттук идеологиясынын калыптанышындагы өбөлгөлөрдү талдоо бул идеология улуттун өзгөчөлүгүн символдор, мифтер жана баяндар аркылуу гана чагылдырбастан, тарыхый мурастын, этникалык тарыхый эстутумдун жана руханий мурастын таасири астында калыптанганын түшүнүүгө мүмкүндүк берет. мурас, анын ичинде улуттун маданий салттары жана архетиптери жөнүндө жамааттык идеялар.

«Кыргыз этникалык тобунун протоилимий идеологиясы» деген *экинчи параграфта* кыргыз коомчулугунун жамааттык аң-сезиминин калыптанышына социомаданий факторлордун таасири каралат.

Кыргыз элинин тарыхын совет дооруна чейинки, советтик жана постсоветтик мезгилдер деп салтка айландыруу идеологияны талдоодо толук колдонулбайт. Бул мезгилдердин узактыгынын олуттуу айырмачылыгына карабастан (советтик доорго чейинки - бир нече миң жыл, советтик - 70 жылдай, постсоветтик - андан да азыраак), бул мамиле өткөн кылымдын руханий жактан олуттуу таасирин эске алуу менен өзүн актайт. кыргыз элинин баалуулуктары. Акыркы жүз жылдын ичинде баалуулуктар системасында терең өзгөрүүлөр болуп, идеологияны изилдөө үчүн тандалган мезгилдер логикалык жана мазмундуу негизделди. Айрыкча совет доору кыргыз элинин дүйнө таанымына жана баалуулуктарына олуттуу таасирин тийгизген социалисттик идеологиянын кириши менен мүнөздөлгөн. Постсоветтик мезгил да базар экономикасына жана демократияга өтүү менен байланышкан олуттуу идеологиялык жылыштар менен коштолду. Мезгилдердин бирдей эместиги айрым суроолорду жаратса да, тандалган мезгилдер кыргыз элинин идеологиясынын өзгөрүшүн, анын руханий баалуулуктарга тийгизген таасирин талдоо үчүн баалуу негиз түзөт.

Кыргыздардын азыркы идеологиясында эки багытты байкоого болот: чки багыт - элдин узак тарыхый эволюциянын жүрүшүндө калыптанган жана улуттун кайталангыс маданий кодун чагылдырган этнопсихологиялык жана расалык-менталдык өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Ал коом мүчөлөрүнүн дүйнө таанымынын жана жүрүм-турумунун негизи

болгон, көп кылымдар бою калыптанган жана муундан муунга өтүп келе жаткан салттуу баалуулуктар системасы менен аныкталат.

ышкы багыт - тышкы таасирге байланыштуу, ал жеке жана жамааттык деңгээлде да өзүн көрсөтө алат. Заманбап аймактык жана глобалдык интеграциялык процесстер менен байланышкан, мисалы, экономикалык өз ара көз карандылык, чек аралык маданий алмашуулар жана идеялардын таралышы.

Бул эки багыт тынымсыз өз ара аракетте жана өз ара таасирде болуп, азыркы кыргыз улуттук идеологиясынын татаал жана динамикалык картинасын түзөт. Бир жагынан ички факторлор маданий өзгөчөлүктүн үзгүлтүксүздүгүн жана сакталышын камсыз кылса, экинчи жагынан тышкы таасирлер коомдун жаңылануусуна жана өзгөрүлүүчү шарттарга ыңгайлашуусуна шарт түзөт.

Кыргыздар пайда болгон учурдан тартып жашап өткөн көчмөн турмуштун катаал шарттары алардын өнүгүшүнүн аныктоочу фактору болуп калды. Катаал шарттар, чектелүү ресурстар жана кошуналар менен тынымсыз чыр-чатактар кыргыздарды аман калуунун босогосунда дайыма тең салмактуулукта болууга аргасыз кылган. Бул душмандык кырдаалда согушчан жамааттык рух алар үчүн эң маанилүү стратегия болуп калды. Өз аймактарын коргоо, кол салуулардын мизин кайтаруу жана зордук-зомбулук менен өлүмгө каршы туруу үчүн кландын же уруунун бардык мүчөлөрүнүн арасында согуштук маанайды сактоо зарыл болгон. Көчмөндөрдүн жашоо образы жамааттык дүйнө таанымдын калыптанышына өбөлгө түзүп, бүтүндөй аскердик иштерге көңүл буруп, кыргыздардын улуттук идеологиясынын калыптанышында аныктоочу факторго айланган.

Жазуу пайда болгонго чейин «Манас» сыяктуу баатырдык эпостор кыргыз элинин жоокердик духун сактап калууда чоң роль ойноп, тарыхты даңазалоонун, идеялык тарбиялоонун куралы болгон. Бул чыгармалар алардын ата-бабаларынын эрдиктерин даңазалап, идеалдаштырып, угуучулардын өз элине болгон милдет, берилгендик сезимдерин ойготкон. Эпикалык жомоктордун көркөм формасы улуттук идеологиянын өзгөчө түрү катары алдыдагы сыноолорго таасирдүү психологиялык даярдыкты камсыз кылган. Жеткиликтүү жана эсте каларлык сүрөттөр угуучулардын сезимдерине таасир этип, үйрөнгөн мамилелерди жана принциптерди ынанымдуураак кылды. Ритмикалык форма кабыл алууну жеңилдетип, көңүлдүн көпкө кармалышына өбөлгө түзгөн.

Көптөгөн башка элдердин тарыхындагыдай эле кыргыз элинин тарыхында да жамааттардын бирдиктүү бүтүндүккө биригүүсүнүн көптөгөн далилдери бар. Мындай доорлордо мүлктүк жана социалдык айырмачылыктар экинчи планга өтүп, идеяларды жана аракеттерди бириктирүүгө орун бошотту. Бул кубулуштун жаркын мисалы катары «Манас» эпосу кызмат кылат. Салттуу коммунисттик идеология эл менен ак сөөктөрдүн ортосундагы экономикалык жана моралдык-этикалык айырмачылыктарды сөзсүз түрдө көрсөтүүгө аракет кылганы менен, Манас жана анын өнөктөштөрү боюнча андай болгон эмес. Кыргыз элинин тагдыры анын жеке тагдыры менен ажырагыс байланышкан.

Алар бүткүл жамааттын гүлдөп-өнүгүшү мүлктүк же социалдык абалына карабастан анын ар бир мүчөсүнүн жыргалчылыгынан көз каранды экенин түшүнүшкөн. Бул биримдиктин жана биргелешкен аракеттин принциби кыргыз элине тарыхта көптөгөн кыйынчылыктарды жеңүүгө жана олуттуу ийгиликтерге жетишүүгө мүмкүндүк берди.

Тышкы факторлордун салттуу кыргыз коомчулугуна тийгизген таасири: тарыхта кыргыз коомчулугу тышкы таасирлерге жана ички трансформацияларга туруктуу, өзүнчө туруктуу структура болгон. Бул жагдай кыргыздардын этникалык идеологиясын кылымдар бою өзгөрүүсүз сактап келген. Бирок 19-кылымда аймактын геосаясий ландшафтында олуттуу өзгөрүүлөр болгон. Кокон хандыгы үстөмдүк кылган Кыргызстандын түштүгүндө кыргыздарда ислам дининин таасири күчөп, түндүк урууларга тараган. Буга параллелдүү Россия империясынын аймакта жаңы геосаясий күч катары пайда болушу кыргыз этникалык тобу үчүн өтө чоң кесепеттерге алып келди. Орус экспансиясы кыргыз элинин салттуу жашоо образына жана баалуулук системасына терең таасирин тийгизип, аларды жаңы шарттарга ыңгайлашууга, тышкы күчтөр менен өз ара аракеттенүүгө мажбурлаган.

Кыргызстандын Россия империясынын курамына кошулуу шартында мындай процеске каршы чыккан эң көрүнүктүү инсандар – заманчылар – төкмө акындар жана аткаруучулар, алардын эң белгилүүлөрү Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу жана Молдо Кылыч Шамыркан уулу. Алардын чыгармачылыгы кыргыз элинин рухий турмушунда өчпөс из калтырган. Заманчы-акындар мурунку патриархалдык турмуштун, адеп-ахлактын, үрп-адаттын ишенимдүү жактоочулары болушкан. Алар жаңы бийлик жана орус таасири салттуу жашоо үчүн негизги коркунуч болуп калды деп эсептешкен. Заманчы-акындардын «Акыр заман», «Тар заман» («Жардылык доору»), «Зар заман» («Азап доору») сыяктуу чыгармалары өткөнгө суктанган ностальгия болгон. Алар ырларында көнүмүш жашоо образынын бузулуп, адеп-ахлактын төмөндөшүнө кайгырып, ушундан «акыр замандын» белгилерин көрүшкөн.

Ошентип, кыргыз этникалык тобунун ата-бабалар культу, уруулук уюм, согуштук коллективизм жана нукура маданияты этностун улуттук идеологиясын, идеялык-руханий түзүлүшүн жана руханий дөөлөттөрдөн тамыр алган маданий өзгөчөлүгүн калыптандыруунун маанилүү элементтери жана тарыхый салттар түзөт. Бирок 19-кылымдагы Россия империясынын таасири бул салттуу коомдук түзүлүштөрдү жана баалуулуктар системаларын алсыратып, кыргыз элинин маданий өзгөчөлүгүндө трансформацияларды жана өзгөрүүлөрдү пайда кыла баштайт.

«Кыргызстандагы улуттук идеологиянын эволюциясы: социализмден азыркы заманга» деген *төртүнчү бапта* Кыргызстандын саясий жана социалдык-маданий турмушун чагылдырган идеологиялык мамилелердин, баалуулуктардын жана символдордун өзгөрүшү талданат. Социализмдин идеологиясынан заманбап идеяларга өтүү жана азыркы кыргыз коому туш болгон чакырыктарга өзгөчө көңүл бурулууда. Улуттук

идеологиянын өзгөрүшүнө өбөлгө түзгөн факторлорго саясий трансформациялар, экономикалык өзгөрүүлөр жана маданий таасирлер кирет.

«Кыргызстандагы социалисттик жана улуттук идеологиялардын өз ара аракетин» деген биринчи параграфта кыргыз коомунун контекстинде социалисттик жана улуттук идеялардын байланышынын жана таасиринин негизги аспектилери каралат.

Кыргызстанда социалисттик жана улуттук идеологиялар татаал жана динамикалуу жолдор менен чырмалышып, өз ара аракеттенип турган. Социалисттик идеология республикага 1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин советтештирүү процессинин алкагында киргизилген. Элдердин тең укуктуулугунун, таптык күрөштүн жана тапсыз коомду түзүүнүн принцибин жарыялаган. Экинчи жагынан улуттук идеологиянын тамыры кыргыз элинин байыркы каада-салттарынан, үрп-адаттарынан турган. Ал улуттук өзгөчөлүк, тил, маданият жана тарыхтын маанилүүлүгүн баса белгиледи. Совет мезгилинде улуттук идеология көбүнчө улуттук өзгөчөлүктү маданий чагылдыруунун жана сактоонун каражаты катары колдонулуп келген. Бул эки идеологиянын өз ара аракеттенүүсү Кыргызстанда уникалдуу саясий жана маданий ландшафттын калыптанышына алып келди. Мисалы, саясий система демократиялык борбордоштуруунун принциптеринде курулган, бирок ошол эле учурда уруулук жана аймактык таасирдин элементтери болгон. Ошондой эле адабият менен искусстводо социалисттик да, улуттук да темалар басымдуулук кылып, көбүнчө алар бири-бири менен чырмалышкан. 1991-жылы эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин социалисттик жана улуттук идеологиялардын ортосундагы мамиле сакталып калган. Теңдик жана социалдык адилеттүүлүк сыяктуу социалисттик идеалдар көптөгөн жарандар үчүн маанилүү бойдон кала берген. Ошону менен бирге улуттук сыймык жана маданий кайра жаралууга умтулуу күчөп, улуттук конституциянын жана мамлекеттик бийликтин символикасынын түзүлүшүнө алып келди. Жалпысынан Кыргызстанда социалисттик жана улуттук идеологиялардын өз ара аракетин татаал жана көп кырдуу саясий жана маданий системаны түздү. Кээ бир карама-каршылыктарга карабастан, бул эки идеология жанаша жашап, бири-бирине таасир тийгизип, акырында кыргыздын кайталангыс өзгөчөлүгүнүн, дүйнө таанымынын калыптанышына алып келген.

Кыргызстанды өнүктүрүүнүн жана жаңылануунун советтик мезгили – 1917-жылдан 1991-жылга чейинки мезгилди камтыган совет доору кыргыз эли үчүн радикалдуу мүнөзгө ээ болгон олуттуу кайра куруулардын мезгили болуп калды. Уруучулук мамилелерден азыркы мезгилге өтүү - Октябрь революциясына чейин кыргыздар уруулук түзүлүштөрдүн алкагында жашап келишкен. Бирок, Совет бийлигинин уч муунунун ичинде жаңы сапаттык абалга өтүү болду. Уруучулук мамилелер коомду уюштуруунун, башкаруунун жана өндүрүштүн заманбап формаларына орун берген. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн кайра жаралышы - Совет мезгилинде кыргыз мамлекеттүүлүгү чектелген түрдө болсо да калыбына келтирилген. Түзүлгөн автономиялуу республика, андан кийин союздук республика келечектеги толук көз карандысыздыктын негизин түптөдү. Көчмөндөрдүн жашоо образын жоюу

– Совет бийлигинин максаттуу саясаты мамлекеттик курулушка тоскоол болгон көчмөн турмуштун жана чарба жүргүзүүнүн формаларынын түптөмөсүнөн бери жоюлушуна алып келди. Заманбап өнөр жай, айыл чарба, инфраструктура өнүккөн.

Советтик укук системасын ишке киргизүү – Кыргызстанда киргизилген советтик укук системасы өзүнүн кемчиликтерине карабастан мамлекеттик башкаруунун маанилүү куралы болуп калды. Ал жаңы жашоо шартына туура келбеген салттык укук системасын алмаштырган. Кыргызстан үчүн совет доорунун мааниси — совет мезгили кыргыз коому үчүн терең кайра куруулардын мезгили болуп калды, анын мындан аркы өнүгүшү үчүн зарыл өбөлгөлөр түзүлдү. Кыргызстан уруучулуктан заманбап коомго өтүп, мамлекеттүүлүгүн калыбына келтирип, гүлдөп-өнүгүүгө негиз түздү.

Кыргызстандын ичинде мамлекеттин олуттуу колдоосу менен өзүн-өзү өнүктүрүүгө жөндөмдүү инфраструктура жана билим берүү системасы калыптанды. Ошол эле мезгилде улуттук өнөр жайы жана айыл чарбасы түзүлдү, ал өзүн-өзү камсыз кылуучу экономикалык база болуп калды жана өзүн-өзү кайра өндүрүүгө да жөндөмдүү коомдук түзүлүштү пайда кылды. Андан сырткары кыргыз интеллигенциясы да көтөрүлдү. Негизги саясий, социалдык жана административдик структуралар түзүлдү, алар билим берүү системасы жана коомдук турмуштун башка элементтери менен бирге заманбап мамлекеттин ажырагыс атрибуттары болуп саналат. Дал алардын болушу толук кандуу мамлекеттүүлүктүн болушун шарттайт. Постсоветтик доордо мамлекеттер аралык жана эл аралык деңгээлде таанылган так, юридикалык жактан негизделген чек аралар түзүлдү. Бул мезгилдин татаал жана карама-каршылыктуу мүнөзүнө карабастан, так Совет бийлигинин тушунда Кыргызстандын эгемендүү жана өнүгүп келе жаткан мамлекеттүүлүгү үчүн маанилүү негиздер түптөлгөн. Бул мезгилде кыргыз эли этникалык топтон толук кандуу улутка айланды. Кыргыз менталитетинин кылымдар бою калыптанып, уруулук аң-сезим, регионализм жана кландык формасында көрүнгөн салттык өзгөчөлүктөрү биротоло жоюла элек, бирок аларга олуттуу кайра куруулар каршы турган. Советтик идеология мамлекеттик идеологияга айланып, уруулук жана аймактык дүйнө таанымдын тар алкагын жеңип чыкты. Тууганчылык байланыштар жана жердешчилик Кыргызстандын коомдук-саясий турмушуна таасирин тийгизгени менен, алардын мамлекеттик түзүлүштөгү басымдуу мааниси жоголгон.

Кыргыз Республикасынын калыптануу жана өнүгүү мезгилинде коммунисттик идеологиянын таасири астында рухий жана маданий өзгөрүүлөр болгон. Коммунизм кыргыз элинин идеялык идеяларын жаңылоонун негизи болуп калды. Коммунизмдин кыргыз этникалык тобуна тийгизген таасирин түшүнүү үчүн анын табиятын, маанисин жана практикасын талдоо, аларды кыргыз элинин салттуу баалуулуктары менен салыштыруу зарыл. Ошондой эле кыргыз коомуна коммунисттик принциптерди киргизуу аракеттери жасалган конкреттуу жагдайларды эске алуу керек.

Советтик Социалисттик Республикалар Союзуна мүчө катары кирген Кыргызстан дээрлик кырк жыл бою тоталитардык мүнөздөгү катаал саясий жана административдик режим өкүм сүрүп келген, ал кайра куруу мезгилинде Коммунисттик партиянын жетекчилиги астында авторитаризмге карай өнүккөн. Тоталитардык режимдин негизги айырмалоочу белгилери болуп коомдук тартипти ар тараптуу уюштуруу жана инсандын жашоосунун бардык аспектилерин толук көзөмөлдөөгө күч түзүмдөрүнүн умтулуусу саналат.

Тарыхый жактан алганда, авторитардык режимдер көбүнчө тоталитардык мамлекеттерден келип чыккан, алар убакыттын өтүшү менен тоталитаризмдин айрым белгилерин жоготушкан. Натыйжада авторитардык режимдер тоталитардык да, демократиялык да системалардын өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон.

«Трансформация мезгилиндеги улуттук идеологиянын калыптануу этаптары» деген *экинчи параграфта* трансформация мезгилиндеги Кыргызстанда улуттук идеологиянын калыптанышынын негизги этаптары каралат. Авторлор постсоветтик мезгилди жана анын коомдогу идеологиялык өзгөрүүлөргө тийгизген таасирин чагылдырып, андан соң кыйла заманбап мезгилдеги өнүгүү этаптарын, анын ичинде демократияга жана көп партиялуу системага өтүүнү, экономикалык реформаларды жана маданий өзгөрүүлөрдү талдап чыгышат. Этаптар Кыргызстандагы улуттук идеологиянын эволюциясын аныктаган саясий, экономикалык жана социалдык-маданий жагдайларды эске алуу менен каралат.

Ааламдашуу жана Кыргызстанда улуттук идеологиянын калыптанышы коомдун ар кыл чөйрөсүнө терең таасирин тийгизген татаал жана динамикалык процесс. Акыркы он жылдыктарда Кыргызстан дүйнөлүк экономикага тез интеграциялануу процессине, маданий алакалардын көбөйүшүнө, дүйнөлүк технологиялар менен идеялардын киришине күбө болду. Бирок, бул процесс талашсыз эмес. Ааламдашуу шартында маданий өзгөчөлүктү жана улуттук идеологияны сактап калуу үчүн жаңы чакырыктар келип чыгууда. Бир жагынан глобалдык таасирлерге ачык болуу уникалдуу маданий салттарды жана баалуулуктарды жоготууга алып келиши мүмкүн. Экинчи жагынан, дүйнөнүн жаңы реалдуулуктарына көнбөй, салттарды өтө көп сактоо да коомдун өнүгүшүнө жана гүлдөп-өсүшүнө тоскоол болушу мүмкүн. Ошондуктан глобалдык багыттарды да, Кыргызстандын улуттук маданиятынын жана салттарынын өзгөчөлүктөрүн да тең салмактуу эске ала турган эффективдүү адаптациялоо стратегияларын иштеп чыгуу жана колдонуу маанилүү. Бул стратегиялар улуттук идеологияны сактоо менен улуттук тилди, маданий иш-чараларды жана каада-салттарды колдоо жана өнүктүрүү, ошондой эле жаңы технологияларды жана идеяларды активдүү киргизүүнү камтышы мүмкүн.

Өлкөнүн азыркы саясий чөйрөсүндө улуттук идеологиянын өнүгүүсүнүн негизги этаптары, анын ичинде түрдүү идеологиялык багыттардын пайда болушу жана өнүгүшү аныкталган.

• Экономикалык жана социалдык кескин кайра тузуулардун мезгилинде улуттук идеологияны калыптандыруу маселелери курчуду. Акаевдин

президенттигинин башталышында коммунисттик идеологиянын кыйрашы жана пайда болгон идеологиялык боштуктун фонунда улутту жагымдуу идеянын айланасына бириктирүү кадамдары жасалган. Алардын бири Кыргызстанды расалык тууганчылыкка негизделген «Азия жолборсторунун» тибине айландыруу идеясы болгон. Бирок бул концепцияда «Жолборс» өлкөлөрүнүн ортосундагы мамлекеттердин узактыгы, менталитети, жашоо-турмушу, кылымдар бою калыптанган баалуулуктар системасы, ошондой эле бир этностуктун жоктугу сыяктуу олуттуу айырмачылыктар эске алынган эмес. Натыйжада бул «Жолборстор» идеясы ишке ашпай калды.

- Лингвистикалык фактордун негизинде «экинчи Түркияны» түзүүнүн кезектеги идеологиялык аракети үстүртөн болуп, аны ишке ашырууга тоскоол болгон бир катар сындуу жагдайларга көңүл бурулбай калган.

Биринчиден, тарыхый жактан Түркия менен Кыргызстан ар кандай траекториялар боюнча өнүгүп, уникалдуу улуттук иденттүүлүктөрдү жана саясий системаларды түзүшкөн. Түркиянын Осмон империясынын курамында узак болушу жана андан кийин секуляризацияланышы аны советтик түзүлүштүн таасири астында калыптанган Кыргызстандан айырмалап турат.

Экинчиден, Кыргызстандын геосаясий абалы Түркиядан кыйла айырмаланат. Деңизге чыга албаган жана башка өлкөлөр менен курчалган Кыргызстан Түркиянын тажрыйбасын жөн эле кайталап коюу мүмкүн эмес болгон уникалдуу аймактык көйгөйлөргө туш болууда.

Үчүнчүдөн, Кыргызстандын «экинчи Түркия» болуу аракетинде эки өлкөнүн ортосундагы олуттуу ички карама-каршылыктар эске алынбайт. Түркиянын калкы алда канча көп жана экономикалык жактан өнүккөн, бул саясий жана экономикалык таасирдин такыр башка деңгээлине ээ. Кыргызстан регионалдык лидерликтин салыштырмалуу деңгээлине жетиш үчүн бул айырмачылыктарды жеңе элек.

Ошентип, «экинчи Түркияны» түзүү идеясы реалдуу эмес, анткени ал Кыргызстан менен Түркиянын ортосундагы түпкү тарыхый, геосаясий жана ички айырмачылыктарды эске албайт. Түрк моделин Кыргызстанга колдонуу аракети ийгиликсиз болуп, Кыргызстан өзүнүн уникалдуу өзгөчөлүктөрүнө жана реалдуулуктарына таянып өзүнүн өнүгүү жолун табышы керек.

- Ондогон жылдар бою Кыргыз Республикасы гүлдөп-өнүгүүгө жана улуттук өзгөчөлүккө карай өз жолун түзүүгө аракет кылып келет. Ландшафттык окшоштуктардын негизинде өлкөнү "экинчи Швейцарияга" айландыруу идеясы улут үчүн жагымдуу жана шыктандыруучу образды табуу аракетинде пайда болгон.

Бирок, бул концепция бир катар принциптуу кемчиликтер менен коштолгон. Элди бириктирүү жана улутту прогресске багыттоо үчүн улуттук идеологияны издөөдөгү мындай ийгиликсиздиктердин сериясы улуттук көз карашты аныктоо жана ишке ашыруу үчүн тынымсыз күрөшкө алып келди. Жаңы идеологиялык каражаттарды издөө улантылды, бирок, тилекке каршы, натыйжасыз болуп калды.

Улуттук идеологияны иштеп чыгуу аракеттери өлкөнүн күчтүү жактарын жана мүмкүнчүлүктөрүн так түшүнбөгөндүктөн кедергисин

тийгизди. Жыйынтыгында же негизсиз, же ресурстардын жана колдоонун жетишсиздигинен ишке ашпай калган пландар жана демилгелер пайда болду. Кырдаал тарыхый, маданий жана географиялык контексттердеги принципиалдуу айырмачылыктарды эске албагандыктан гана эмес, ошондой эле сунушталган «жаңы» идеялардын үстүртөндүгүнөн да курчуду. Алар реалдуу иш-аракеттерде чагылдырылбаган декларативдик билдирүүлөргө айланып, практикалык ишке ашпай калган. Натыйжада бул идеяларга негизделген реформалар, демилгелер олуттуу өзгөрүүлөргө алып келбей, ийгиликсиздикке учурады.

• Бирок, бириктирүүчү идеяны издөө токтогон жок. Ырас, азыр изилдөөчүлөр ички булактарга кайрылышты. Мындай идеянын ролуна кийинки талапкерлер «Манастын жети осуятын» сунуш кылышкан: 1) улуттун биримдиги жана ынтымагы; 2) улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык; 3) улуттук ар-намыс жана патриотизм; 4) талыкпаган, талыкпаган эмгек жана билим аркылуу гүлдөп-өсүүгө жана бакубат жашоого; 5) гуманизм, айкөлдүк, сабырдуулук; 6) жаратылыш менен гармония; 7) кыргыз мамлекеттүүлүгүн чындоо жана коргоо. «Осуяттар» жагымдуу болуп, мамлекеттик курулуштун идеологиялык негизи болуп калышы мүмкүн болгонуна карабастан, скептиктерде алардын тарыхый тактыгынан күмөн санашкан. Манас жашаган доор азыркы доордон бир топ айырмаланып, «кыргыз мамлекеттүүлүгүн чындоо жана коргоо» сыяктуу айрым «керээздер» кийинки мезгилдин жоболору болушу мүмкүн. Ата-бабаларыбыз жүргүзгөн тынымсыз жашоо күрөшү алардын жашоо принциптерин калыптандырганы талашсыз. Бирок бул принциптерди демократиялык идеалдар үстөмдүк кылган азыркы дүйнөгө алып баруу акылмандыкка жатпайт. Байыркы убакта аман калуу күчкө жана өзүн коргоого даяр болууга көз каранды болгон. Ырайымсыздык жана агрессия сыяктуу жашоону максималдуу түрдө сактоого багытталган принциптер зарыл болгон. Бирок, демократиялык коомдо мыйзамдын үстөмдүгү жана адамдын ар-намысын урматтоо негизги принциптер болуп саналгандыктан, бул байыркы жүрүм-турум эрежелери колдонулбай калды. Жашоо принциптерин заманбап контекстке экстраполяциялоо логикага сыйбаган гана эмес, ошондой эле потенциалдуу зыяндуу да. Бул коопсуздукту камсыз кылуу же топтун кызыкчылыктарын коргоо шылтоосу менен зордук-зомбулукту актоого, репрессияга жана башка пикирди басууга алып келиши мүмкүн. Азыркы коом ата-бабаларыбыздын кас чөйрөсүнөн айырмаланып турганы түшүнүктүү. Адилеттүү жана тынчтыкта жанаша жашоону камсыз кылуу үчүн демократиялык принциптер, анын ичинде сөз, сөз эркиндиги жана бирикмелер кабыл алынган. Мындай шарттарда жашап кетүүнүн байыркы принциптерин колдонуу биздин коом түптөлгөн негизги баалуулуктарга доо кетирип, олуттуу кесепеттерге алып келет.

Кыргызстанда эгемендүүлүк мезгилиндеги саясий революциялар бир жагынан улуттук бирдиктүү идеологиянын жоктугунан да болду. Бул ар бир төңкөрүштөн кийин жаңы бийликтин алдында элдин башын бириктирип, стабилдүүлүктү камсыздоого жөндөмдүү идеологияны иштеп чыгуу милдети

турат дегенге алып келет. Бирок, бийликтегилер аракет кылганы менен каалаган жыйынтык чыкпай келет. Ар бир революциядан кийин жаңы өкмөт бул кыйынчылыктарды жеңүүгө умтулат. Бирок көп учурда көрүлгөн чаралар жетишсиз же жетишсиз эффективдүү болуп чыгат, бул калктын нааразычылыгын жана нааразычылыгын күчөтөт.

Өз кезегинде Кыргызстандын азыркы мамлекет башында турган С.Н. Жапаров, ошондой эле улуттук идеологияны өнүктүрүү жана өлкөдөгү коомдук-саясий абалды жакшыртуу боюнча аракеттерди жасады. Китептерди басып чыгаруу жана программаларды иштеп чыгуу – улуттук биримдикти чыңдоого жана туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүнү орнотууга багытталган иш-чаралардын кеңири спектринин бир бөлүгү гана. Садыр Жапаров «Жаңы Кыргызстанды куруунун жолу» аттуу китебинин беттеринде улуттун чыныгы күчү анын маданий мурасында жана улуттук өзгөчөлүгүндө экенине ишенет. Ааламдашуу жана тез өзгөрүүлөр барган сайын байкалып жаткан азыркы дүйнөдө туруктуу жана бакубат келечекти камсыз кылуу үчүн маданий тамырларды жана салттарды сактоо жана бекемдөө өзгөчө мааниге ээ. Муундан муунга өтүп келе жаткан маданий мурастын баалуулугу анын тарыхый-маданий байлыгында гана эмес, ар кандай муундун адамдары менен социалдык топтордун ортосундагы байланыштыруучу катары кызмат кыла ала тургандыгы талашсыз. Бул мурас, анын ичинде «Манас» эпосу жана кыргыз маданиятынын башка аспектилери улуттук өзгөчөлүктүн жана сыймыктын негизин түзүп, коомду бириктирип, жаңы жетишкендиктерге шыктандырат. Президент Жапаров китепте маданий мурастарды баалоонун жана коргоонун маанилүүлүгүн белгилеп, улуттук каада-салттарды жана тарыхый баалуулуктарды сактоо жана бекемдөө менен гана улут заманбап дүйнөнүн чакырыктарына натыйжалуу туруштук берип, өзүнүн өзгөчөлүгүн жана кадыр-баркын сактап кала аларын белгилеген.

Ааламдашуу доорунда Кыргызстан улуттук маданияттын жана каада-салттардын өзгөчөлүктөрүн эске алган, бирок ошол эле учурда дүйнөнүн башка маданияттары жана идеялары менен өз ара аракеттенүүгө ачык боло турган идеологияны талап кылууда. Бул толеранттуулук, көп түрдүүлүктү урматтоо, ар түрдүү этникалык жана диний топтордун өз ара түшүнүшүү принциптерине негизделген идеология болушу мүмкүн.

Мындай идеологиянын негизги принциптери төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:

Көп улуттуулук жана көп маданияттуулук: Бул идеология Кыргызстанда жашаган бардык этносторду урматтоону жана колдоону билдирет. Бул азчылыктардын укуктарын коргоо жана алардын маданий каада-салттарын, тилдерин жана үрп-адаттарын колдоону камтыйт. Мамлекеттик саясат өлкөнүн этникалык жана маданий көп түрдүүлүгүн сактоого жана өнүктүрүүгө көмөктөшүүгө тийиш.

Демократия жана адам укуктары: Бул принцип Кыргызстандын бардык жарандары бирдей укуктарга жана эркиндиктерге ээ деген ишенимге негизделген. Демократиялык институттар, анын ичинде эркин жана таза шайлоолор, көз карандысыз соттор жана эркин маалымат каражаттары

бекемделиши жана корголушу керек. Өлкө чечимдерди кабыл алууга жарандык катышууну жана мыйзамдын үстөмдүгүн сактоону камсыз кылууга умтулушу керек.

Экономикалык прогресс жана өнүгүү: Бул идеология коомдун бардык катмарлары үчүн экономикалык өсүштү жана гүлдөп-өнүгүүнү камсыз кылууга багытталган. Экономикалык саясат бардыгы үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө, ишкердикти өнүктүрүүгө, инфраструктурага жана билим берүүгө инвестиция салууга, жакырчылык жана теңсиздик менен күрөшүүгө тийиш.

Билим берүү жана илим: Идеологиянын маанилүү компоненти билим берүү жана илимий изилдөөлөргө инвестиция салуу болуп саналат. Сапаттуу билим бардык жарандар үчүн жеткиликтүү болушу керек жана өлкөнүн инновациялык өсүшүнө жана өнүгүшүнө жетишүү үчүн илимий изилдөөлөр кубатталып, колдоого алынышы керек.

Туруктуу өнүгүү жана айлана-чөйрөнү коргоо: Кыргызстан экологияга зыян келтирбестен социалдык-экономикалык прогрессти камсыз кылган туруктуу өнүгүүгө умтулушу керек. Бул жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдаланууну, биологиялык ар түрдүүлүктү коргоону жана климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөштү камтыйт.

Глобалдык өнөктөштүк жана кызматташтык: Кыргызстан глобалдык көйгөйлөрдү чечүү үчүн эл аралык мамилелерге жана кызматташтыкка активдүү катышууга тийиш. Бул эл аралык уюмдарга катышуу, башка өлкөлөр жана аймактар менен дипломатиялык мамилелерди өнүктүрүү, терроризмге, трансулуттук кылмыштуулукка жана адам сатууга каршы күрөшүү сыяктуу чек ара маселелери боюнча кызматташууну камтыйт.

Изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй негизги **тыянактарды** чыгарууга болот:

- Улуттук идеология статикалык көрүнүш эмес, ал ар дайым өзгөрүп турган шарттарга жараша өзгөрүп турат; Эволюция социалдык-маданий трансформациялар, саясий өзгөрүүлөр, экономикалык кризистер же технологиялык ачылыштар сыяктуу ар кандай факторлор менен шартталышы мүмкүн. Мисалы, баалуулуктарды жана жүрүм-турум нормаларын өзгөртүү сыяктуу социалдык-маданий өзгөрүүлөр улуттук идеологиядагы басымдын өзгөрүшүнө алып келиши мүмкүн, ал эми саясий жылыштар мамлекеттин артыкчылыктарына жана максаттарына таасир этиши мүмкүн.

-Улуттук идеологиянын негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири анын ыңгайлаша билүүсүндө. Улуттук идеология биздин замандын чакырыктарына, анын ичинде геосаясий кырдаалдын өзгөрүшүнө, экономикалык тенденцияларга жана социалдык маданий трансформацияларга жооп бериши керек. Бул эскирген идеологиялык концепцияларды кайра карап чыгууну, социалдык жана саясий маселелерге жаңыча мамиле жасоону талап кылышы мүмкүн.

- Улуттук идеологиянын эволюциясы дайыма эле жайбаракат жана тынч жүрбөйт. Көбүнчө ар кандай социалдык топтордун жана саясий күчтөрдүн ортосундагы чыр-чатактар жана талаш-тартыштар менен коштолот. Бирок бул

чыр-чатактар келечекке жалпы көз карашты калыптандырууга жана коомдун ар кандай секторлорунун кызыкчылыктарын чагылдырган компромисстик чечимдерди издөөгө да салым кошо алат.

- Ааламдашуу шартында улуттук идеология дүйнөлүк маданий, экономикалык жана саясий тенденциялардын таасирине дуушар болууда. Бул дүйнөлүк процесстердин контекстинде улуттук иденттүүлүктүн күчөшүнө да, анын өзгөчөлүктөрүнүн чыңдалышына да, жалпы адамзаттык баалуулуктардын жана идеялардын таасири астында улуттук идеологиялардын ортосундагы чектердин бүдөмүк болушуна да алып келиши мүмкүн.

- Улуттук идеология убакыттын өтүшү менен өзгөрсө да, кээ бир негизги принциптер жана баалуулуктар убакыттын өтүшү менен сакталып калышы мүмкүн. Бул фундаменталдык принциптер жана баалуулуктар өзгөрүү жана трансформация шарттарында да улуттун үзгүлтүксүздүгүн жана иденттүүлүгүн камсыз кылуучу кандайдыр бир чеп катары кызмат кыла алат.

- Технологиянын өнүгүшү жана массалык маалымат каражаттарынын жайылуусу менен улуттук идеология жаңы таасирлерге дуушар болууда. Интернет, социалдык тармактар, телекөрсөтүү жана башка массалык маалымат каражаттары коомдук аң-сезимди калыптандырат жана идеологиялык концепциялардын калыптанышына жана жайылышына олуттуу таасирин тийгизе алат.

- Геосаясий кырдаалдын өзгөрүшү улуттук идеологияга олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Бул тышкы коркунучтарды, дипломатиялык мамилелерди жана улуттун жана анын дүйнөдөгү ордун кабылдоого таасир эте турган эл аралык чыр-чатакка катышууну камтыйт.

- Экономикалык өзгөрүүлөр, мисалы, экономикалык өсүш же төмөндөө, реформалар же кризистер улуттук идеологияга олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Алар байлыктын бөлүштүрүлүшүнө, социалдык адилеттүүлүккө, мамлекеттин экономикадагы ролуна жана идеологиялык парадигманы түзүүчү башка аспектилерге таасир этиши мүмкүн.

- Миграция жана маданий алмашуу улуттук идеологияга өзгөрүүлөрдү алып келип, маданияттар менен идеялардын аралашуусуна түрткү болот. Этникалык жана маданий диверсификация жаңы көз караштарды жана баалуулуктарды алып келиши мүмкүн, бул ар кандай маданий топтордун коомго адаптацияланышын жана интеграциясын талап кылат.

- Климаттын өзгөрүшү жана экологиялык кризистин шартында улуттук идеология экологиялык туруктуулукту жана келечек муундардын алдындагы жоопкерчиликти камсыз кылуу зарылчылыгынан улам өзгөрүүлөргө дуушар болушу мүмкүн.

- Муундардын алмашуусу жана демографиялык өзгөрүүлөр коомдун баалуулуктарынын, артыкчылыктарынын жана идеологиялык мамилелеринин өзгөрүшүнө алып келиши мүмкүн. Жаштар жаңы идеяларга жана чакырыктарга көбүрөөк маани бериши мүмкүн, алар улуттук идеологиянын эволюциясына да таасир этиши мүмкүн.

- Кыргызстандын улуттук идеологиясынын эволюциясы тарыхый, маданий, социалдык жана экономикалык факторлордун таасири менен аныкталган татаал процесс. Бул үзгүлтүксүз процесс этникалык топтун өнүгүү өзгөчөлүктөрүн чагылдырып, кыргыз элинин маданий жана идентификациялык ландшафтынын негизин түзгөн баалуулуктарды, ишенимдерди жана идеяларды калыптандыруу жана кайра форматтоо. Ар түрдүү тарыхый окуялар, маданий салттар, социалдык өзгөрүүлөр жана экономикалык шарттар менен өз ара аракеттенүү улуттук идеологиянын калыптанышына жана өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизип, анын заманбап дүйнөдөгү динамикалык жана адаптивдик мүнөзүн чагылдырат.

- Кыргыз эли улуттук идеология менен активдүү өз ара аракеттенүүдө, ал өзүнүн инсандыгын калыптандырууда негизги ролду гана ойнобостон, маданий мурастарды сактоонун жана коомдук туруктуулукту камсыз кылуунун негизи катары кызмат кылат. Бул идеология кыргыз калкын каада-салттарды, тилди, үрп-адаттарды, тарыхый мурастарды сактоого жана урматтоого шыктандырып, коомдун күнүмдүк турмушунун ажырагыс бөлүгүнө айланат. Ал социалдык ынтымак-таштыкты жана коомдун гармониялуу өнүгүшүн чыңдоого, анын туруктуулугун жана мезгилдин өнүгүшүн камсыз кылууга жардам берет.

- Улуттук идеология кыргыз элин жалпы баалуулуктардын, каада-салттардын жана тарыхый тамырлардын айланасына бириктирүүнүн, улуттук биримдикти чыңдоого көмөктөшүүчү маанилүү механизм. Бул айырмачылыктардан келип чыккан пикир келишпестиктерди жана конфликттерди жеңүүгө жардам берет жана коом ичинде гармониялык мамилелердин өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Ошентип, улуттук идеология коомдук туруктуулукту сактоодо жана бирдиктүү улуттук аң-сезимди калыптандырууда негизги ролду ойнойт.

- Улуттук идеология кыргыз элинин маданий-социалдык интеграциясын сактоонун актуалдуу жана эффективдүү куралы болуп калуу үчүн мезгилдин өзгөрүп жаткан шарттарына жана чакырыктарына тынымсыз ыңгайлашып турууга тийиш болгон динамикалык көрүнүш экенин түшүнүү маанилүү. Бул идеология ийкемдүү жана жаңы идеяларга ачык, коомдогу өзгөрүүлөргө, техникалык прогресске, экономикалык кайра курууларга жана анын өнүгүшүнө таасир эте турган башка факторлорго жооп берүүгө жөндөмдүү болушу керек дегенди билдирет. Мына ушундай динамикалуу идеология гана заманбап дүйнөдө өзүнүн актуалдуулугун жана натыйжалуулугун сактап, кыргыз коомунун гармониялуу жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууга жардам бере алат.

- Кыргызстандын улуттук идеологиясы коомдук аң-сезимди калыптандырууда, элди жалпы максаттарга жана милдеттерге, анын ичинде мамлекетти өнүктүрүүгө, улуттук кызыкчылыкты коргоого жана улуттар аралык ынтымакты чыңдоого багыттоодо негизги ролду ойнойт. Ал ар турдуу социалдык-маданий топтордун ортосундагы байланыш катары гана эмес, ошондой эле коомдун бардык катмарларынын гулдөп-өсүшүнө көмөк көрсөтүүчү ыңгайлуу социалдык чөйрөнү түзүүнүн шыктануу булагы катары да

кызмат кылат. Улуттук идеология жарандык активдүүлүктү стимулдайт, адамдарды коомдук турмушка катышууга үндөйт жана жалпы жыргалчылыкка жетишүүгө багытталган демилгелерди колдойт. Ошентип, ал адилеттүүлүк, тилектештик жана көп түрдүүлүктү урматтоо принциптерине негизделген туруктуу жана гүлдөп өнүккөн коомдорду куруу аракеттеринин катализатору болуп саналат.

- Кыргыз элинин улуттук идеологиясынын эволюция процесси социалдык-маданий өзгөрүүлөрдүн динамикасын, анын ичинде глобализациянын, технологиялык трансформациялардын жана геосаясий жылыштардын таасирин чагылдырат. Бул идеологиялык концепцияларды актуалдуу бойдон калуусу жана азыркы доордун чакырыктарына жооп берүүсү үчүн дайыма жаңыртуу жана адаптациялоо зарылдыгын жаратат. Ааламдашуу коомдун горизонтторун кеңейтип, улуттук иденттүүлүккө таасирин тийгизе турган жаңы идеяларды, баалуулуктарды жана маданий тажрыйбаларды киргизет. Технологиялык трансформациялар биздин өз ара аракеттенүү жана маалымат алмашуу ыкмасын өзгөртүп, коммуникацияга жана коомдук уюмга жаңы мамилени талап кылууда. Геосаясий жылыштар улуттук идеологияга да таасирин тийгизиши мүмкүн, бул стратегияларды жана артыкчылыктарды кайра карап чыгууну талап кылат. Демек, улуттук идеологиянын кыргыз коомчулугунун заманбап чакырыктарына жана муктаждыктарына жооп бериши үчүн идеологиялык концепцияларды тынымсыз жаңыртуу жана ыңгайлаштыруу зарылчылыкка айланат.

-Улуттук идеологиянын маанилүү аспектиси кыргыз элинин маданий мурасын жана тилин сактоо жана жайылтуу болуп саналат, бул алардын өзгөчөлүгүн жана өзүн-өзү аңдоосун сактоого өбөлгө түзөт. Бул кыргыз коомунун маданий байлыгынын ажырагыс бөлүгү болгон каада-салтты, үрп-адатты, искусствону, адабиятты жана музыканы колдоо жана өнүктүрүү. Кыргыз тилин сактоо жана жайылтуу улуттук өзгөчөлүктү чыңдоодо да маанилүү роль ойнойт, анткени тил маданий баалуулуктарды жеткирүүнүн жана жеткирүүнүн негизги элементи болуп саналат. Маданий мурасты жана тилди колдоо жана өнүктүрүү кыргыз элинин маданий өзгөчөлүгүн жана өзүн-өзү аңдоосун сактоого, анын тарыхый тамыры жана каада-салттары менен байланышын чыңдоого, келечектеги өнүгүү жана гүлдөп-өнүгүү үчүн негиз түзүүгө жардам берет.

- Кыргызстан көп улуттуу мамлекет катары өзүнүн улуттук идеологиясын бай маданий мурасы, кайталангыс салттары аркылуу көрсөтүп келет. «Манас» эпосу баатырдыктын, адилеттиктин духун чагылдырып, улуттук биримдикти сактоонун маанилүүлүгүн чагылдырган бул идеологиянын ажырагыс бөлүгү. Улууларды урматтоо, каада-салттарды урматтоо, ошондой эле жаштарды жана этностордун көп түрдүүлүгүн колдоо кыргыздын улуттук идеологиясынын негизги аспектилери болуп саналат. Ал коомдун интеллектуалдык жана маданий потенциалын калыптандырууга салым кошуп, билим берүүнү, илимди жана маданиятты өнүктүрүүгө түрткү берет. Коомдогу туруктуулукту чыңдоого жана бардык этностордун тынчтыкта жанаша жашоосун өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү өз ара түшүнүшүүнү жана

улуттар аралык ынтымакты колдоо да маанилүү багыт болуп саналат. Дегеле кыргыздын улуттук идеологиясы улуттун гүлдөп өсүшүнө, анын маданий мурасын сактоого умтулууну чагылдырып, аны элдин иденттүүлүгүнүн жана аң-сезиминин ажырагыс бөлүгүнө айландырган.

Жалпысынан изилдөөнүн натыйжалары улуттук идеологиянын эволюциясы татаал жана көп кырдуу процесс экендигин көрсөтүп турат, ал коомдун заманбап чакырыктарына жана керектөөлөрүнө ылайык такай талдоону жана жаңыланууну талап кылат. Бул жааттагы келечектеги изилдөөлөр биздин билимбизди кеңейтүүгө жана заманбап дүйнөдө улуттук иденттүүлүктөрдү жана баалуулуктарды бекемдөө боюнча натыйжалуу стратегияларды иштеп чыгууга жардам берет.

ЖАРЫК КӨРГӨН ИЛИМИЙ ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

абашов А.К. Улуттук идеянын негизги функциялары. Улуттук идея кыргыз философиясында. Коллективная монография. II-Бөлүм. – Б., 2013. – С.29.

абашов А.К. Улуттук идеянын эволюциясы. Улуттук идея кыргыз философиясында. Коллективная монография. - Т. 1. – Б., 2017. - С. 242.

абашов А.К., Аалиева Ш.К., Эркинбеков К.Э. Основы философии. Методические рекомендации по самостоятельной работе для студентов. – Бишкек, 2019.

абашов А.К. «Улуттук идеологиянын» жана «улуттук идеянын» диалектикалык байланышы. Республиканский научно-технический журнал / Наука, новые технологии инновации Кыргызстана, 2020. - № 8. – С. 177.

абашов А.К. Функции национальной идеологии / Вестник Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева, 2020. - №3. – С. 60-65.

абашов А.К., Тогусаков О.А. Мамлекет жана улуттук идеология маселелери [Текст] / Известия НАН КР, 2021. – С.160.

абашов А.К., Смутко А.Н. Научный анализ трудов академика Асылбека Алтмышбаева. Международный научно-теоретический журнал / Наука, новые технологии инновации Кыргызстана, 2023. - № 5. – С. 166.

8. *Бабашов А.К.* National ideology as a determining factor of state policy in interethnic relations / [https:// ru.service.elsevier.com / app/ overview / scopus / Web of Science](https://ru.service.elsevier.com/app/overview/scopus/Web%20of%20Science), 2023.
9. *Бабашов А.К.* Идеологиянын протоформаларындагы феноменологиялык жана конструктивдик элементтердин диалектикасы / Essa III.

I

n

t

e

r

n

a

t

i

o

n

a

l

s

y

m

p

o

**Бабашов Алтынбек Курманбаевичтин 09.00.03 – философиянын
тарыхы адистиги боюнча философия илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Улуттук идеологиянын
эволюциясы» аттуу темада жазылган диссертациянын
РЕЗЮМЕСИ**

Түйүндүү сөздөр: идеология, иденттүүлүк, улуттук мүнөз, маданий мурас, менталитет, өз тагдырын өзү аныктоо, жарандык жоопкерчилик, улуттук кызыкчылык, патриотизм, тарыхый өнүгүү, көп маданияттуулук, интеграция жана гармония, моралдык-нарктык негиздер.

Изилдөөнүн объектиси – тарыхый, философиялык жана социалдык-маданий факторлордун таасири астында кыргыз элине мүнөздүү идеологиялык түшүнүктөрдүн жана баалуулуктардын өзгөрүү жана өнүгүү процесси.

Изилдөөнүн предмети болуп улуттук идеологиянын калыптанышына жана өнүгүшүнө таасирин тийгизген конкреттүү тарыхый доорлор, саясий кыймылдар, философиялык түшүнүктөр, символдор жана образдар, инсандар жана топтор, ошондой эле социалдык-маданий жана саясий институттар саналат.

Иштин максаты. Кыргызстандагы улуттук идеологиянын бүткүл тарыхый мезгилдеринен бүгүнкү күнгө чейинки өзгөрүү жана өнүгүү процесстерине ар тараптуу талдоо жүргүзүү жана изилдөө.

Изилдөө ыкмалары жана жабдуулар. Диалектиканын негизги принциптери, анын ичинде объективдүүлүктү, историзмди, үзгүлтүксүздүктү, өнүгүү идеясын, ошондой эле универсалдуу жана улуттук аспектилердин биримдигин тарыхый-философиялык процессти изилдөөнүн методологиялык негизин түзөт. Маанилүү тарыхый-философиялык концепцияны иштеп чыгууда изилденип жаткан кубулуштун жалпы жана кайталангыс өзгөчөлүктөрүн да эске алуу зарыл.

Алынган натыйжалар жана алардын жанылыгы. Диссертация кыргыз элинин улуттук идеологиясынын өнүгүү тарыхын изилдеген алгачкы эмгек болуп саналат. Бул эволюциянын байыркы доордон азыркы мезгилге чейинки концептуалдык анализинен келип чыккан негизги илимий корутундулар жана жоболор бул изилдөө процессин түшүнүүгө кошкон олуттуу салымын түзөт.

Колдонуу боюнча сунуштар. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору улуттук идеологиянын байыркы доордон азыркы мезгилге чейинки эволюциясын андан ары терең талдоо үчүн абдан баалуу болушу мүмкүн. Бул бизге идеологиянын негизги мүнөздөмөлөрүн аныктоого, ошондой эле анын руханий баалуулуктарын түзгөн рационалдуу жана гуманисттик концепцияларды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Аталган сунуштарды маданий-идеологиялык процесстерди изилдөө менен алектенген

изилдөөчүлөр, ошондой эле саясат таануучулар, социологдор жана тарыхчылар улуттук идеология чөйрөсүндөгү тарыхый жана заманбап тенденцияларды тереңирээк түшүнүү жана талдоо үчүн пайдалана алышат.

Колдонуу чөйрөсү. Изилдөөнүн натыйжалары адам ишмердүүлүгүнүн ар кандай тармактарында колдонулушу мүмкүн. Мисалы, алар улуттук идеологиянын эволюциясын эсепке алган кыйла натыйжалуу билим берүү программаларын иштеп чыгууга негиз боло алат. Ошондой эле, бул жыйынтыктар саясий жана коомдук ишмерлер үчүн мамлекеттик өнүгүү стратегияларын иштеп чыгууда жана улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда пайдалуу болушу мүмкүн. Мындан тышкары, алар коомдо толеранттуулукту жана өз ара түшүнүшүүнү жайылтуу менен маданий чөйрөгө таасир этиши мүмкүн. Кеңири контекстте изилдөөнүн жыйынтыктары коомдук жана гуманитардык илимдер боюнча мындан аркы изилдөөлөргө жана талаш-тартыштарга түрткү болушу мүмкүн, бул биздин тарыхый жана маданий процесстер жөнүндөгү түшүнүгүбүздү байытат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Бабашова Алтынбека Курманбаевича на тему: «Эволюция национальной идеологии» представленной на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – история философии

Ключевые слова: идеология, идентичность, национальный характер, культурное наследие, менталитет, самоопределение, гражданская ответственность, национальный интерес, патриотизм, историческое развитие, мультикультурализм, интеграция и согласие, нравственные и ценностные основы.

Объектом исследования является процесс изменения и развития идеологических концепций и ценностей, характерных для кыргызского народа, под воздействием исторических, философских и социокультурных факторов.

Предметом исследования являются конкретные исторические периоды, политические движения, философские концепции, символы и образы, личности и группы, а также социокультурные и политические институты, оказывающие влияние на формирование и развитие национальной идеологии.

Цель работы. Проведение всестороннего анализа и исследования процессов изменения и развития национальной идеологии в Кыргызстане на протяжении исторического периода до современности

Методы исследования и аппаратура. Основные принципы диалектики, включая объективность, историзм, преемственность, идею развития, а также единство общечеловеческих и национальных аспектов, формируют методологическую базу для изучения историко-философского процесса. При разработке содержательной историко-философской концепции необходимо учитывать как общие, так и уникальные особенности исследуемого явления.

Полученные результаты и их новизна. В диссертации впервые исследована история развития национальной идеологии кыргызского народа. Основные научные выводы и положения, вытекающие из концептуального анализа этой эволюции с древности до современности, представляют собой значительный вклад в понимание данного процесса исследования.

Рекомендации по использованию. Основные положения диссертационного исследования могут быть весьма ценны для дальнейшего углубленного анализа эволюции национальной идеологии от древности до современности. Это позволит выявить ключевые характеристики данной идеологии, а также выделить рациональные и гуманистические концепции, составляющие ее духовные ценности. Данные рекомендации могут быть использованы исследователями, занимающимися изучением культурных и идеологических процессов, а также политологами, социологами и историками

для более глубокого понимания и анализа исторических и современных тенденций в области национальной идеологии.

Область применения. Результаты исследования могут быть применены в различных областях человеческой деятельности. Например, они могут служить основой для разработки более эффективных образовательных программ, учитывающих эволюцию национальной идеологии. Также эти результаты могут быть полезны для политических и общественных деятелей при формулировании стратегий государственного развития и формировании национального самосознания. Кроме того, они могут повлиять на культурную среду, способствуя развитию толерантности и взаимопонимания в обществе. В более широком контексте результаты исследования могут стать стимулом для дальнейших исследований и дискуссий в области социальных и гуманитарных наук, обогащая наше понимание исторических и культурных процессов.

RESUME

dissertation of Babashov Altynbek Kurmanbaevich on the topic: “The evolution of national ideology” submitted for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 09.00.03 - history of philosophy

Key words: ideology, identity, national character, cultural heritage, mentality, self-determination, civic responsibility, national interest, patriotism, historical development, multiculturalism, integration and harmony, moral and value foundations.

The object of the study is the process of change and development of ideological concepts and values characteristic of the Kyrgyz people, under the influence of historical, philosophical and sociocultural factors.

The subject of the research is specific historical periods, political movements, philosophical concepts, symbols and images, individuals and groups, as well as sociocultural and political institutions that influence the formation and development of national ideology.

Goal of the work. Conducting a comprehensive analysis and study of the processes of change and development of national ideology in Kyrgyzstan throughout the historical period to the present day.

Research methods and equipment. The basic principles of dialectics, including objectivity, historicism, continuity, the idea of development, as well as the unity of universal and national aspects, form the methodological basis for the study of the historical and philosophical process. When developing a meaningful historical and philosophical concept, it is necessary to take into account both general and unique features of the phenomenon under study.

The results obtained and their novelty. The dissertation is the first to explore the history of the development of the national ideology of the Kyrgyz people. The main scientific conclusions and provisions arising from the conceptual analysis of this evolution from antiquity to modern times represent a significant contribution to the understanding of this research process.

Recommendations for use. The main provisions of the dissertation research can be very valuable for further in-depth analysis of the evolution of national ideology from antiquity to modern times. This will allow us to identify the key characteristics of this ideology, as well as highlight the rational and humanistic concepts that make up its spiritual values. These recommendations can be used by researchers involved in the study of cultural and ideological processes, as well as political scientists, sociologists and historians for a deeper understanding and analysis of historical and modern trends in the field of national ideology.

Application area. The research results can be applied in various areas of human activity. For example, they can serve as a basis for the development of more effective educational programs that take into account the evolution of national ideology. Also, these results can be useful for political and public figures in formulating state development strategies and forming national identity. In addition,

they can influence the cultural environment, promoting tolerance and mutual understanding in society. In a broader context, the study's findings may stimulate further research and debate in the social sciences and humanities, enriching our understanding of historical and cultural processes.